

บทที่ 2

หลักสูตรและการเรียนโยนยักษ์ของวิทยาลัยนาฏศิลป์

ในบทนี้จะกล่าวได้ถึง หลักสูตรของโยนตัวยักษ์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของวิทยาลัยนาฏศิลป์ การฝึกหัดตัวยักษ์ขั้นพื้นฐานที่เรียกว่าการฝึกหัดเบื้องต้น ซึ่งผู้แสดงเป็นยักษ์ทุกคน จะต้องมีความรู้ พื้นฐานดังกล่าวนี้ ประกอบด้วยท่าฝึกหัด 5 ขั้นตอน คือ 1 ตบเข้า 2 ถองสะเอาจ 3 เดินเส้า 4 ถีบเหลี่ยม และ 5 หักข้อมือ หัวข้อลำดับสุดท้ายที่กล่าวถึงในบทนี้ คือศัพท์เฉพาะของท่ายักษ์ เป็นการรวบรวม คำศัพท์ที่แสดงวิธีปฏิบัติท่ารำตามขั้นตอนต่างๆ ของท่ายักษ์ เพื่อใช้เป็นพื้นฐานการศึกษาแม่ท่ายักษ์ ในลำดับต่อไป ดังจะได้อธิบายรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 หลักสูตรโยนยักษ์

ในที่นี่จะกล่าวเน้นถึงหลักสูตรของโยนยักษ์ของวิทยาลัยนาฏศิลป์ในภาคปฏิบัติเท่านั้น เมื่อ กรมศิลปากรเปิดโรงเรียนสอนนาฏศิลป์และดนตรีขึ้นครั้งแรกเมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2477 ใช้ชื่อว่า โรงเรียนนาฏดุริยางค์ (วิทยาลัยนาฏศิลป์ปัจจุบัน) ขณะนั้นยังไม่มีการสอนโยน แม้จะมีครูโยนที่โอน ตำแหน่งมาจากกรมมหรสพอยู่จำนวนหนึ่งก็ตาม เมื่อมีกิจกรรมการแสดงของทางราชการ เช่น การแสดงต้อนรับแขกเมือง ครูโยนเหล่านั้นก็จะทำหน้าที่เป็นผู้แสดง ซึ่งสามารถแสดงโยนชุดเล็กที่มีตัวแสดงไม่มาก และขณะนั้นความนิยมในการแสดงโยนมีน้อยมาก กรมศิลปากรจึงย้ายข้าราชการที่เป็นศิลปินทางโยน ไปปฏิบัติงานหน้าที่อื่น ๆ เช่น ครูกรี วรศรีรินทร์ ตัวหนูมาน ไปทำหน้าที่เสมียนพิมพ์ติดในแผนกสารบรรณ สำนักงานเลขานุการกรม ครูอาคม สายาคม ตัวพระราม ไปหัดสีไวโอลิน เช่นเดียวกับ ครูอร่าม อินทรนัญ ตัวทศกัณฐ์ ไปหัดสีซอเบส ในแผนกดุริยางค์สากล และครูสนาน คราประยูร ตัวลิง ไปทำหน้าที่ยามกองหอสมุดแห่งชาติ คงมีครูโยนที่อาวุโสเพียง 3-4 ท่าน เช่น ครูหลวงวิลาศวงฆาม นายรงภักดี และครูถม โพธิเวส ที่ปฏิบัติงานในทางโยนโดยตรง

ต่อมาสมัย นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีครั้งแรก (พ.ศ. 2487-2488) มีเสียงร้องเรียน จากประชาชนส่วนหนึ่ง ที่ห่วงใยศิลปะการแสดงที่เป็นแบบแผนสำคัญ เช่นโยน จะเสื่อมสูญไป รัฐบาล จึงมอบหมายให้กรมศิลปากรดำเนินการฟื้นฟูโยนขึ้น เพื่อสืบทอดวิชาการของโยน และสามารถ แสดงโยนตอนใหญ่ๆ ในการต้อนรับแขกเมือง และให้ประชาชนชมได้ โดยในปีพ.ศ. 2488 รัฐบาลจัดสรร งบประมาณเป็นเบี้ยเลี้ยงสำหรับรับสมัครนักเรียนชาย เพื่อมาหัดโยนในโรงเรียนนาฏดุริยางค์ จำนวน 60 คน แต่มีผู้ปกครองนำเด็กชายมาสมัครถึง 66 คน ซึ่งทางโรงเรียนได้พิจารณารับไว้ทั้งหมด โดยเฉลี่ย เงินเบี้ยเลี้ยงได้คนละ 12 บาท ต่อเดือน (ราชพโพธิเวส, สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2540)

การศึกษาวิชานาฏศิลป์โขนในขณะนั้น ยังไม่มีการเขียนหลักสูตรไว้ชัดเจนเป็นทางราชการ แต่มีการคัดเลือกนักเรียนออกเป็น 4 ฝ่ายตามลักษณะของตัวโขน คือ พระ นาง ยักษ์และลิง โดยมีครูโขนแต่ละฝ่ายรับผิดชอบ และมีครูหลวงวิลาศวงามเป็นผู้ควบคุมการฝึกหัดทั้งหมด ครูฝ่ายยักษ์ในขณะนั้น ได้แก่ ครูนายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ครูอร่าม อินทรนัญ ครูเจริญ เวชเกษม ครูทรวง ปรากฏโพธิอ่อน และครูชม้อย ชารีเชียร ทุกท่านเป็นครูโขนยักษ์ที่โอนย้ายมาจากกรมมหรสพทั้งสิ้น ดังนั้นหลักวิชาในการสอนจึงเป็นแนวทางเดียวกัน ครูทรวง ปรากฏโพธิอ่อน ซึ่งเป็นครูโขนยักษ์ที่ทำการสอนผู้หนึ่งในขณะนั้น อธิบายว่า หลักการสอนนักเรียนใช้วิธีเดียวกับการฝึกหัดในกรมมหรสพเดิม เช่น ทำฝึกหัดเบื้องต้นและแม่ท่ายักษ์ ระยะเวลาฝึกหัดกันอย่างจริงจังมาก โดยใช้เวลาการฝึกหัดทั้งภาคเช้าและภาคบ่าย แต่อย่างไรก็ตาม นักเรียนโขนก็จะได้รับการดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษจากครูโขน อาจารย์รามพ โพธิเวส ซึ่งเป็นนักเรียนโขนยักษ์ในขณะนั้นอธิบายการสอนของครูไว้ว่า ครูอร่าม อินทรนัญ ซึ่งเป็นครูใหญ่ผู้ควบคุมการสอนฝ่ายยักษ์ จะนัดนักเรียนมาฝึกตั้งแต่ประมาณ 7 โมงเช้า ใช้เวลาฝึกประมาณชั่วโมงเศษ ก็จะได้เวลาเรียนวิชาสามัญและตอนบ่ายจะเป็นเวลาฝึกหัดจริงใช้เวลาประมาณ 3 ชั่วโมง ต่อจากนั้นครูจะนัดหมายนักเรียนบางคนที่บ้านอยู่ใกล้ หรือครูเห็นแวและต้องการจับให้เป็นตัวดีไปฝึกหัดต่อที่บ้านครู โดยใช้เวลาช่วงหัวค่ำอีกประมาณ 2 ชั่วโมง (ราชพ โพธิเวสสัมภาษณ์ : 10 เมษายน 2540) การสอนของครูขณะนั้นใช้วิธีสอนอย่างโบราณเสมือนพ่อกับลูก มีวิธีการจับท่าที่เป็นท่าหนึ่งต่าง ๆ ทุกขั้นตอน ครูจะให้หลักวิชาโดยละเอียดตั้งแต่ปลายนิ้วจรดปลายเท้า มีวิธีการจับท่าที่เป็นท่าหนึ่งต่าง ๆ ทุกขั้นตอน การปฏิบัติเน้นความเข้มแข็งและสวยงามไปพร้อมกัน ถ้าผู้เรียนทำผิดครูจะลงโทษอย่างเฉียบขาดเพื่อให้เตือนความจำวิชาที่สอนนอกจากทำฝึกหัดเบื้องต้นและแม่ท่าแล้ว ครูจะต่อเพลงเชิด เพลงปฐม เพลงหน้าพาทย์อื่น ๆ จะต่อให้ตามความจำเป็น เช่น จะต้องแสดงโดยใช้เพลงตระนิมิต ก็จะต่อตระนิมิตให้ เพลงหน้าพาทย์สำคัญอื่น ๆ ครูจึงไม่ต่อให้มาก แต่จะสอนการแสดงเข้าเรื่องหรือบทร้องที่จะนำไปใช้แสดงจริง ๆ ผู้เรียนต้องมีความตั้งใจจริง มีร่างกายที่แข็งแรงและมีความอดทนสูง ภายหลังจากการฝึกหัดอย่างเข้มงวดระยะหนึ่ง ปลายปี พ.ศ.2489 กรมศิลปากรสามารถจัดแสดงโขนชุดศึคนาคบาศ ณ โรงละครศิลปากรได้สำเร็จ โดยมีครูและนักเรียนโขนเป็นผู้แสดงร่วมกัน ทำให้การแสดงโขนกลับมาได้รับความนิยมจากประชาชนอีกครั้งหนึ่ง

หลักสูตรที่ถือได้ว่าเป็นลายลักษณ์อักษรที่สมบูรณ์หลักสูตรแรก คือ ระเบียบการและหลักสูตรโรงเรียนนาฏศิลป์ ประจำปีการศึกษา พุทธศักราช 2490 ได้ปรับปรุงและใช้หลักสูตรนี้มาจนถึง พ.ศ. 2520 เนื้อหาของหลักสูตรโดยเฉพาะวิชาทางนาฏศิลป์ไทยเขียนไว้เพียงกว้าง ๆ เป็นกรอบให้ครูผู้สอนพอเข้าใจในเนื้อหา และปฏิบัติการสอนได้อย่างถูกต้องเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากตัวหลักสูตรดังนี้

หลักสูตร พ.ศ. 2490 (กรมศิลปากร, 2490 : 28)

นาฏศิลป์ไทย

1. ศิลปศึกษาชั้นต้น ตอนต้นปีที่ 1-2-3

ภาคปฏิบัติ

- (1) ฝึกอวัยวะให้เคยชินในจังหวะและเหลี่ยม เช่น โขน-หัตถบมือ, เดินเส้า, กองสะเอว, และรำแม่ท่าชั้นต้น
- (2) หัตถร่ายในกระบวนรำชั้นต้น เช่น เพลงช้า

หมายเหตุ - นักเรียนศิลปศึกษาชั้นต้น ตอนต้น ปีที่ 1-2-3 เรียนแต่ภาคปฏิบัติอย่างเดียว

2. ศิลปศึกษาชั้นต้น ตอนปลายปีที่ 4-5-6

ภาคปฏิบัติ

- (1) หัตถร่ายหน้าพาทย์ชั้นต้น เช่น เพลงเร็ว, ลาเชิด, เสมอ, รำ และเพลงหน้าพาทย์อื่นๆ ที่อยู่ในอันดับเดียวกัน
- (2) หัตถแสดงเป็นตัวประกอบในเรื่องง่าย ๆ

ภาคทฤษฎี

- (1) เรียนรู้ประเภทการแสดงมหรสพของไทยในปัจจุบัน และวิธีแสดง
- (2) เรียนรู้หน้าที่ของตัวละครคนแต่ละตัว (ที่ประกอบในเรื่อง)
- (3) นาฏยศัพท์ ตอนต้น (เฉพาะที่เกี่ยวข้องและใช้ในภาคปฏิบัติ)
- (4) เรียนรู้ชื่อของเครื่องแต่งตัว โขน ละคอนแต่ละชิ้น
- (5) ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาคปฏิบัติที่เรียนมา

ศิลปศึกษา ชั้นกลาง

ภาคปฏิบัติ

- (1) รำหน้าพาทย์ชั้นกลาง เช่น จำพวกตระ, รบ, จับ, ขึ้นลอย และรำแม่บท
- (2) หัตถบทย่างต่าง ๆ
- (3) หัตถแสดงเข้าเรื่องโดยเป็นตัวรองและตัวเอก ในเรื่องโขนหรือละคอน
- (4) นอกจากปฏิบัติในการรำแล้ว ต้องสามารถร้องเพลงที่ใช้ในการรำได้ ไม่น้อยกว่า 8 เพลง

ภาคทฤษฎี

- (1) เรียนรู้หลักและวิธีการสอน
- (2) เรียนรู้ประวัติของโขนและละคอน ตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์ลงมา
- (3) เรียนรู้นาฏยศัพท์ตอนกลาง
- (4) วิธีการแสดงและความมุ่งหมายของละคอน เช่น ละคอนใน, ละคอนนอก, ละคอนพูด เป็นต้น
- (5) เบ็ดเตล็ด

ศิลปศึกษา ชั้นสูง

ภาคปฏิบัติ

- (1) รำเดี่ยว โดยเพิ่มศิลปะและการพลิกแพลงแยกออกไป
- (2) รำหน้าพาทย์ชั้นสูง (เช่น ศรทง, บาทสฤณี ฯลฯ)
- (3) วิธีรับโดยใช้อาวุธแปลกออกไป (เช่น กริช, กระบี่, ทวน, กระบอง)
- (4) จับและขึ้นลอยพลิกแพลง
- (5) แสดงเข้าเรื่องโดยเป็นตัวรองหรือตัวเอกที่ต้องใช้ร้อง หรือ ปฏิภาณ (เช่น ในเรื่องละคอน ดึกดำบรรพ์หรือละคอนนอกหรือโขนตอนยาก ๆ)
- (6) ฝึกหัดทำการสอน
- (7) นอกจากจากปฏิบัติการรำแล้ว ต้องสามารถร้องเพลงที่ใช้ในการละคอนได้ไม่น้อยกว่า 12 เพลง

ภาคทฤษฎี

- (1) สามารถอธิบายทำตามชื่อที่ได้ฝึกหัดรำมาเป็นตัวอักษร
- (2) รู้จักคิดประดิษฐ์ท่ารำ และใช้ับท
- (3) รู้ความหมายของหน้าพาทย์ต่างๆ
- (4) นาฏยศัพท์ ตอนปลาย
- (5) ประวัติของโขนละคอนตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีขึ้นไป
- (6) ประวัติเครื่องแต่งตัวโขนละคอน
- (7) ความเห็นในนาฏศิลป์
- (8) ความรู้ที่เกี่ยวกับการละคอน เช่น กฎหมายที่เกี่ยวข้อง และวิธีไหว้ครู
- (9) ความรู้เบ็ดเตล็ด

เมื่อพิจารณาหลักสูตรนาฏศิลป์ไทยของโรงเรียนนาฏศิลป์ พ.ศ.2490 แล้วเห็นได้ว่า เป็นหลักสูตรที่เขียนขึ้นอย่างกว้างๆ โดยครอบคลุมเนื้อหาวิชาทั้งนาฏศิลป์โขนและละครเข้าไว้ด้วยกัน ที่น่าสังเกตคือการแบ่งรายวิชาออกตามระดับการศึกษา ได้แก่ระดับชั้นต้น ระดับชั้นกลาง และระดับชั้นสูง โดยมีได้แบ่งแยกรายวิชาตามชั้นเรียน เช่นระดับต้นมี 6 ชั้น คือ ต้นปีที่ 1 จนถึงชั้นต้นปีที่ 6 ระดับชั้นกลางมี 3 ชั้นได้แก่ ชั้นกลางปีที่ 1 ถึงชั้นกลางปีที่ 3 และระดับชั้นสูงอีก 2 ชั้นซึ่งได้แก่ชั้นสูงปีที่ 1 และชั้นสูงปีที่ 2 การแบ่งตามระดับชั้นต้น กลาง และสูงดังกล่าว ทำให้นักเรียนต้องมาเรียนวิชาศิลปะร่วมกัน เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ครูก็จะแบ่งกลุ่มสอนเช่นกัน จากสัมภาษณ์ นายรามพ โภธิเวส ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ ซึ่งเป็นนักเรียนนาฏศิลป์โขนรุ่นแรก (พ.ศ.2488) ได้กล่าวถึงหลักสูตรในสมัยนั้นว่า เมื่อเข้ามาเรียนเป็นตัวยักษ์ หลักสูตรคงวางไว้อย่างกว้างๆ ครูที่สอนซึ่งมีครูอร่าม อินทรนัญ เป็นหัวหน้าและผู้ควบคุมฝ่ายตัวยักษ์ จะสอนไปตามระเบียบที่เคยฝึกหัดสืบต่อกันมาตั้งแต่เดิม ได้เริ่มจากทำฝึกหัดเบื้องต้น แม่ท่ายักษ์และเพลงหน้าพาทย์ที่เป็นพื้นฐานบางเพลง เช่น เชิด ปฐม เสมอ เป็นต้น ถึงแม่

หลักสูตรยุคนั้น จะมีเนื้อหาไม่มาก แต่การฝึกหัดกลับเข้มงวดในเรื่องท่าทาง โดยคำนึงถึงมาตรฐาน คือ ทั้งความถูกต้องของท่าท่า และมีท่วงทีที่สวยงามด้วย ส่วนการที่นักเรียนแต่ละระดับต้องมาเรียนรวมกันนั้น สามารถกระทำได้ เพราะขณะนั้น ยังมีจำนวนนักเรียนไม่มาก และเมื่อเรียนรวมกันยังทำให้เกิดผลดี คือ การที่นักเรียนได้ดูท่าท่ากันระหว่างรุ่นพี่และรุ่นน้อง ทำให้ชั้นเรียนมีความสุขสนุกสนานและมีกำลังใจในการฝึกหัดอีกด้วย

หลักสูตรฉบับแรกนี้ ได้ปรับปรุงใช้มาจน พ.ศ.2520 โดยเฉพาะหลักสูตรนาฏศิลป์โยชนั้น ได้พยายามวางแนวทาง เพื่อความชัดเจนในรายวิชาของแต่ละชั้นเรียนมากขึ้น โดยเฉพาะเพลงหน้าพาทย์ต่างๆ ที่ศึกษาในแต่ละชั้นเรียน จากการสัมภาษณ์ นายจตุพร รัตนวราหะ อดีตผู้อำนวยการระดับ 9 วิทยาลัยนาฏศิลปสุโขทัย ซึ่งท่านเป็นผู้หนึ่งที่พยายามปรับปรุงหลักสูตรของวิทยาลัยนาฏศิลปมาโดยตลอด ท่านได้กล่าวถึงหลักสูตรที่ยังไม่ได้ปรับเป็นระบบหน่วยการเรียนว่า ขณะนั้นยังใช้หลักสูตรเดิมที่มีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2490 ซึ่งเปิดไว้กว้างมาก ครูแต่ละท่านมีอิสระในการสอนนักเรียนมากก็จริง แต่ก็มีครูผู้ใหญ่ของแต่ละฝ่ายกำกับดูแลอยู่ เช่น ครูอร่าม อินทรนัญ ควบคุมฝ่ายตัวยักษ์ ครูกรี วรรณิน ควบคุมฝ่ายลิง และครูอาคม สายาคม ควบคุมฝ่ายพระ และทุกฝ่ายยังมีหลวงวิลาศวงงาม กำกับดูแลและเป็นครูใหญ่อีกชั้นหนึ่ง การเรียนการสอนที่เป็นอยู่จึงดำเนินไปในกรอบหรือหลักวิชาที่สืบทอดกันมาจากราชสำนัก ภายหลังจากครูหลวงวิลาศวงงามสิ้นชีวิตแล้ว (พ.ศ.2503) ระยะหนึ่งจึงมีการวางลำดับเนื้อหา โดยเฉพาะการเรียนเพลงหน้าพาทย์ของตัวยักษ์ไว้ดังนี้

ชั้นต้นปีที่ 1	-	ฝึกหัดเบื้องต้น
	-	แม่ท่ายักษ์ ท่า 1-2
	-	หัดท่าคลาน
	-	ฝึกหัดออกกราวเขนยักษ์ (รำตรวจพลของเขนยักษ์)
ชั้นต้นปีที่ 2	-	ทบทวนความรู้ชั้นต้นปีที่ 1
	-	แม่ท่ายักษ์ ท่า 3-4
	-	ออกกราวเสนายักษ์ (รำตรวจพลของเสนายักษ์)
ชั้นต้นปีที่ 3	-	ทบทวนความรู้ชั้นต้นปีที่ 1-2
	-	แม่ท่ายักษ์ ท่า 5
	-	เพลงเชิด
	-	เพลงเสมอ
ชั้นต้นปีที่ 4	-	ทบทวนความรู้ชั้นต้นปีที่ 1-3
	-	เพลงปฐม
	-	ท่ารบกับลิง
ชั้นต้นปีที่ 5	-	ทบทวนความรู้ชั้นต้น 1-4
	-	เพลงตระนิมิต

- เพลงเชิดฉิ่ง
- เพลงตระเซ็ญ
- ชั้นต้นปีที่ 6 - ทบทวนความรู้ชั้นต้น 1-5
- ตระสันนิบาต
- ตระบรรทมไพโร
- ชั้นกลางปีที่ 1 - ทบทวนความรู้ในชั้นต้น
- เพลงเสมอมาร
- เพลงเสมอสามลา
- ออกกราวตัวดี ฉาก 1 (รำตรวจพล ฉาก 1)
- เพลงพญาเดิน
- ทำรบกับสิงพญา
- ชั้นกลางปีที่ 2 - ทบทวนความรู้ชั้นต้น-กลาง 1
- เพลงตระบองกัน
- เพลงช่านาญ
- ออกกราวตัวดีฉาก 2 (รำตรวจพลฉาก 2)
- ชั้นกลางปีที่ 3 - ทบทวนความรู้ชั้นต้น-กลาง 2
- เพลงคูกพาทย์
- ออกกราวตัวดีฉาก 3 (รำตรวจพลฉาก 3)
- ชั้นสูงปีที่ 1 - ทบทวนความรู้ชั้นต้น-กลาง
- เพลงร้วสามลา
- ฉุยฉายทศกัณฐ์ลงสวน
- ชั้นสูงปีที่ 2 - ทบทวนความรู้ชั้นต้น-สูง 1
- เพลงพราหมณ์เข้า พราหมณ์ออก
- ฉุยฉายทศกัณฐ์แปลง (หุงน้ำทิพย์)

หลักสูตรโซนได้รับการปรับปรุงครั้งสำคัญ เมื่อพ.ศ.2521 เป็นการปรับจากระบบการให้คะแนนด้วยเปอร์เซ็นต์ มาเป็นระบบหน่วยการเรียน และเนื่องจากการขยายระบบการศึกษาภาคบังคับเป็น 6 ปี วิทยาลัยนาฏศิลป์จึงรับนักเรียนที่จบชั้นประถมปีที่ 6 แทนที่จะรับจบชั้นประถมปีที่ 4 เช่นเดิม หลักสูตรของวิทยาลัยนาฏศิลป์จึงลดลงจาก 11 ปี เป็น 8 ปี นักเรียนจึงจบชั้นสูงสุด หลักสูตรดังกล่าวได้รับการปรับปรุงในพ.ศ.2534 อีกครั้งหนึ่ง และใช้มาจนปัจจุบัน ดังมีรายละเอียดของหลักสูตรนาฏศิลป์โซนยักษ์ เฉพาะภาคปฏิบัติดังนี้

หลักสูตรปัจจุบัน (พ.ศ. 2521 ปรับปรุง พ.ศ. 2534)

ชั้นมัธยมปีที่ 1

นท 011 นาฏศิลป์ไทย 1	13/คาบ/สัปดาห์/ภาค	6.5 หน่วยการเรียนรู้
นท 012 นาฏศิลป์ไทย 2	13/คาบ/สัปดาห์/ภาค	6.5 หน่วยการเรียนรู้
คำอธิบายรายวิชา		
โยน (ยักษ์)		

ศึกษาหลักการและฝึกหัดเบื้องต้น เช่น ตบเข้า ถองสะเอว เดินเส้า และถีบเหลี่ยมหักข้อมือ ดัดแขน ดัดหลัง ฝึกหัดคลาน คลานไปข้างหน้า คลานถอยหลัง นั่งพับเพียบ เบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ฝึกหัดเดิน หัดขึ้นเตียง และลงจากเตียง ปฏิบัติแม่ท่าตั้งแต่ท่า 1-5 รำหน้าพาทย์ เพลงเชิด

ชั้นมัธยมปีที่ 2

นท 013 นาฏศิลป์ไทย 3	13/คาบ/สัปดาห์/ภาค	6.5 หน่วยการเรียนรู้
นท 014 นาฏศิลป์ไทย 4	13/คาบ/สัปดาห์/ภาค	6.5 หน่วยการเรียนรู้
คำอธิบายรายวิชา		
โยน (ยักษ์)		

ศึกษารำตรวจพล เพลงกราวใน เฉพาะคนธง เชนยักษ์ เสนายักษ์ ปฏิบัติท่าเดิน ตามบท พากย์รต ฝึกหัดวิธีรับระหว่างเสนายักษ์กับสลิบแปดมงกุฏ ฝึกหัดใช้ทโนลักษณะทำนอง ทำยืน รำหน้าพาทย์ เพลงเสมอ

ชั้นมัธยมปีที่ 3

นท 015 นาฏศิลป์ไทย 5	13/คาบ/สัปดาห์/ภาค	6.5 หน่วยการเรียนรู้
นท 016 นาฏศิลป์ไทย 6	13/คาบ/สัปดาห์/ภาค	6.5 หน่วยการเรียนรู้
คำอธิบายรายวิชา		
โยน (ยักษ์)		

รำหน้าพาทย์เพลงกราวใน (ในชุดสองกอง) เพลงปฐม เพลงรวี ฝึกหัดท่ากราววิรัช ฝึกหัดรำ ตรวจพลเฉพาะตัวเอก (มโหธร เปาวนาสุร) ฝึกหัดวิธีรับเฉพาะตัวเอกด้วยอาวุธกระบอง ศรี ฝึกหัด ขึ้นลอย 1-2 กับลิงและพระ

ชั้นกลางปีที่ 1

นาฏศิลป์โยน (ยักษ์)	13/คาบ/สัปดาห์/ภาค	6.5 หน่วยการเรียนรู้
นท 1213 นาฏศิลป์โยน (ยักษ์) รำตรวจพล	13/คาบ/สัปดาห์/ภาค	6.5 หน่วยการเรียนรู้

คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาความหมาย และขั้นตอนในการตรวจพล ฝึกหัดรำตรวจพลตัวเอกด้วยอาวุธ กระบอง ตรี พลองและหอก ออกจาก 1-2-3 ตามลำดับ

นท 1214 นาฏศิลป์โขน (ยักษ) 2

รำเบ็ดเตล็ด 1

13/คาบ/สัปดาห์/ภาค

6.5 หน่วยการเรียนรู้

คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาและฝึกหัดท่าบทร่างแสดงอารมณ์ในลักษณะต่างๆ ฝึกหัดท่ารบยักษ์กับพระด้วยอาวุธศรและหอก ฝึกหัดท่ารบยักษ์กับลิง ด้วยอาวุธ กระบอง ตรี และหอก และทำขึ้นลอยต่างๆ

ชั้นกลางปีที่ 2

นท 1215 นาฏศิลป์โขน (ยักษ) 3

รำเบ็ดเตล็ด 2

13/คาบ/สัปดาห์/ภาค

6.5 หน่วยการเรียนรู้

คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาและฝึกหัดรำใช้ทแสดงอารมณ์ในลักษณะต่างๆ ฝึกหัดรำประกอบคำร้องเพลงซำป๋อ สมิ้งทองมอญ ร่าย ร้อย่าย บทพาทย์-เจรจา ในลักษณะทำนองและขึ้น

นท 1216 นาฏศิลป์โขน (ยักษ) 4

การแสดงพื้นเมือง

13/คาบ/สัปดาห์/ภาค

6.5 หน่วยการเรียนรู้

คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาประวัติความเป็นมา ลักษณะการแต่งกาย วิธีการแสดงบทร้องและทำนองเพลง การ เล่นในพระราชพิธี และการแสดงพื้นเมืองภาคต่างๆ ฝึกหัดการแสดง โมงครุ่ม กุลาตีไม้ ระเบ็ง และ รำโคม ฝึกหัดการแสดงพื้นเมือง เต็นกำรำเคียว รำเหย่ย ฟ้อนแพน เซ็งสัมพันธ์ เซ็งกระหยัง และรองเง็ง

ชั้นกลางปีที่ 3

นท 3117 นาฏศิลป์โขน (ยักษ) 5

รำหน้าพาทย์

13/คาบ/สัปดาห์/ภาค

6.5 หน่วยการเรียนรู้

คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาความหมายและโอกาสที่ใช้เพลงหน้าพาทย์ต่างๆ ฝึกหัดรำเพลงหน้าพาทย์ พญาเดิน ตระนิมิต ตระบองกัน ชำนาญ รุกัน เสมอข้ามสมุทร เชิดฉิ่งแผลงศร ตระเชิญ ตระสันนิบาต ตระบรรทมไพร

นท 3118 นาฏศิลป์โขน (ยักษ) 6

การแสดงเป็นชุดเป็นตอน 13/คาบ/สัปดาห์/ภาค 6.5 หน่วยการเรียน

คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาเนื้อเรื่อง การแต่งกาย สีและลักษณะหัวโขน วิธีการแสดง อุปกรณ์ประกอบการแสดง รวมทั้งบทร้องและทำนองเพลง บทพากย์-เจรจาโขน

ฝึกหัดการแสดงโขน ชุด นางลอย เฉพาะเพลงเต่าเห่ ศึกษารูปร่างบังคับ ขับพิเภก ทศกัณฐ์ยุทธรบ ศีกสหัสเดชะ และศึกมุลพลัม

ชั้นสูงปีที่ 1

นท 1120 รำเดี่ยว 1 (Solo Dance 1) ปฏิบัติ 2 คาบ/สัปดาห์/ภาค 1 หน่วยกิต

คำอธิบายรายวิชา

นาฏศิลป์โขน (ยักษ) ได้แก่ จุยมายทศกัณฐ์ลงสวน

นท 1122 รำตรวจพล (War Parade 1)

คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาประวัติความเป็นมา การแต่งกาย วิธีแสดง และนาฏยศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการรำตรวจพล ปฏิบัติกระบวนการรำตรวจพล

นาฏศิลป์โขน (ยักษ) ได้แก่ พญายักษ์ตรวจพล (กุมภกรรณ, มุลพลัม)

นท 1124 รำหน้าพาทย์ 1

(Na Pat Dance 1) ปฏิบัติ 2 คาบ/สัปดาห์/ภาค 1 หน่วยกิต

คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาความหมายและโอกาสที่ใช้เพลงหน้าพาทย์ต่างๆ

ปฏิบัติกระบวนการเทคนิครำหน้าพาทย์

นาฏศิลป์โขน (ยักษ) ได้แก่ ปฐม กลมพระขรรค์ เสมอมาร คุณพาทย์

นท 1126 ราววิธีใช้อาวุธ 1

(Technique of Using Weapons 1) ปฏิบัติ 2 คาบ/สัปดาห์/ภาค 1 หน่วยกิต

คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาหลักและวิธีใช้อาวุธ

ปฏิบัติการใช้อาวุธ ได้แก่ ฟล่อง (เสนาไทย) กระบอง (นางยักษ) ทวน (ระตุนุชสีหนากับอหิเหนา) รบด้วยศร (พระกัษยักษ)

ชั้นสูงปีที่ 2

นท 1121 รำเดี่ยว 2 (Solo Dance II) ปฏิบัติ 2 คาบ/สัปดาห์/ภาค 1 หน่วยกิต
คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาประวัติความเป็นมา การแต่งกาย ลีลาท่ารำ และนาฏยศัพท์เฉพาะในการรำเดี่ยว
ปฏิบัติกระบวนการและเทคนิคการรำเดี่ยว

นาฏศิลป์ไทย (ยักษ์) ได้แก่ ฉุยฉายหุงน้ำทิพย์

นท 1123 รำตรวจพล 2 (War Parade II) ปฏิบัติ 2 คาบ/สัปดาห์/ภาค 1 หน่วยกิต
คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาประวัติความเป็นมา การแต่งกาย วิธีแสดงและนาฏยศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการรำตรวจพล
ปฏิบัติกระบวนการรำตรวจพล

นาฏศิลป์ไทย (ยักษ์) ได้แก่ พญายักษ์ตรวจพล (สหสเดชะ โมยราพณ์)

นท 1225 รำหน้าพาทย์ 2 (Na Pat Dance II) ปฏิบัติ 2 คาบ/สัปดาห์/ภาค 1 หน่วยกิต
คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาความหมายและโอกาสที่ใช้เพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ
ปฏิบัติในกระบวนการเทคนิครำหน้าพาทย์

นาฏศิลป์ไทย (ยักษ์) ได้แก่ สาธุการ ศรทง เชิดฉาน รำสามลา

นท 1227 รำวิธีใช้อาวุธ 2 (Technique of Using Weapons II) ปฏิบัติ 2 คาบ/สัปดาห์/ภาค 1 หน่วยกิต
คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาหลักและวิธีใช้อาวุธแต่ละชนิด

ปฏิบัติการใช้อาวุธ ได้แก่ กริชคู่ ดาบคู่ และพลอง (ไม้ปู้)

หลักสูตรนาฏศิลป์ไทย พ.ศ.2521 ปรับปรุง พ.ศ.2534 นั้น มีข้อสังเกตคือ การแยกเนื้อหาในการสอนแต่ละชั้น แต่โครงสร้างลำดับของเนื้อหายังคงยึดหลักสูตร พ.ศ.2490 ไว้ การนำเนื้อหามาแยกเพื่อบรรจุเข้าตามชั้นเรียนนั้น ทำให้หลักสูตรชัดเจนขึ้น เช่นเพลงหน้าพาทย์สำคัญต่างๆ ก็ได้รับการบรรจุไว้ครบถ้วน นอกจากนั้นหลักสูตรยังบรรจุวิชาสำคัญอื่นๆ เช่น การเล่นในพระราชพิธี การรำชุดมาตรฐาน และการแสดงพื้นเมืองเพิ่มขึ้นอีกด้วย ดังจะนำเสนอตารางเปรียบเทียบ หลักสูตร พ.ศ. 2590 และหลักสูตรที่ใช้อยู่ในปัจจุบันดังนี้

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบหลักสูตร เนื้อหา วิชานาฏศิลป์ โขนยักรระหว่างหลักสูตร พ.ศ. 2490 กับหลักสูตร พ.ศ. 2521 ปรับปรุง พ.ศ. 2534

หลักสูตรปี พ.ศ. 2490-2520	หลักสูตรปี พ.ศ. 2521 (ปรับปรุง 2534)-ปัจจุบัน
<p style="text-align: center;">ระดับชั้นต้น</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ฝึกอวัยวะให้เคยชินในจังหวะและเหลี่ยม 2. รำแม่ท่าชั้นต้น 3. หัดแสดงเป็นตัวประกอบต่าง ๆ 	<p style="text-align: center;">ระดับชั้นต้น</p> <p>ตบเข้า ถองสะเอว เดินเส้า ถีบเหลี่ยม หักข้อมือ</p> <p>ดัดแขน ดัดหลัง ฝึกหัดคลาน นั่งพับเพียบ เบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ฝึกหัดเดิน หัดขึ้นเตียง ลงเตียง ปฏิบัติแม่ท่าตั้งแต่ท่า 1-5 รำเพลงหน้าพาทย์เชิด รำตรวจพลเพลงกราวใน เฉพาะคนธง เขนยักร เสนายักร ท่าเดินพากย์รด ทำรบบระหว่างเสนายักร และสลับแปดมงกุฏ ฝึกใช้บทในทำนองและยืน เพลง หน้าพาทย์เสมอ รำเพลงกราวในชุดสองกอง เพลง ปฐม เพลงร่ำ กราววิระชัย ฝึกหัดรำตรวจพลตัว มโหธร เปาวนาสุร ฝึกหัดรบของตัวเอกด้วย กระบอง ศร ฝึกหัดขึ้นลอยกับลิงและพระ</p>
<p style="text-align: center;">ระดับชั้นกลาง</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. รำหน้าพาทย์ชั้นกลาง เช่น ตระ, รบ, จับ ขึ้นลอย, และรำแม่บท 2. หัดตีบทต่าง ๆ 3. หัดแสดงเข้าเรื่องโดยเป็นตัวรองและตัวเอกในเรื่องโขนหรือละคร 4. นอกจากปฏิบัติในการรำแล้ว ต้องสามารถร้องเพลงที่ใช้ในการรำได้ไม่น้อยกว่า 8 เพลง 	<p style="text-align: center;">ระดับชั้นกลาง</p> <p>รำตรวจพลตัวเอก ด้วยอาวุธกระบอง ศร พลอง และหอก และทำรบบขึ้นลอยต่าง ๆ ฝึกหัดรำ ใช้บท แสดงอารมณ์ในลักษณะต่าง ๆ มีหัดรำประกอบ คำร้อง สมิงทองมอญ ร่าย รื้อร่าย บทพากย์เจรจา ลักษณะนั่ง และยืน ชุดการละเล่นในพระราชพิธี และการแสดงพื้นเมืองภาคต่าง ๆ อาทิ โมงครุ่ม กุลาตีไม้ ระเป็ง รำโคม เดินกำรำเคียว รำเหยย ฟ้อนแพน เข็งสัมพันธ์ เข็งกระหยัง ร่องเง็ง รำหน้าพาทย์ พญาเดิน ตระนิมิต ตระบองกัน ข่านาญ รุกัน เสมอข้ามสมุทร เข็ดฉิ่งแฝงศร ตระเขิญ ตระสันนิบาต ตระบรรทมไพร</p>

หลักสูตรปี พ.ศ. 2490-2520	หลักสูตรปี พ.ศ. 2521 (ปรับปรุง 2534)-ปัจจุบัน
<p style="text-align: center;">ระดับชั้นสูง</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. รำเดี่ยวโดยเพิ่มศิลปะและพลิกแพลงแยกออกไป 2. รำหน้าพาทย์ชั้นสูง เช่น ศรทง บาทสฤณี ฯลฯ 3. วิธีรับใช้อาวุธแปลกออกไป เช่น กริช, กระบี่, ทวน, กระบอง 4. จับ ขึ้นลอยพลิกแพลง 5. แสดงเข้าเรื่องโดยเป็นตัวรองหรือตัวเอกที่ต้องใช้ร้องหรือปฏิภาณ เช่น โนละคร ดึกดำบรรพ์ หรือ ละครนอก 6. ฝึกหัดทำการสอน 7. นอกจากปฏิบัติการรำแล้ว ต้องสามารถร้องเพลงที่ใช้ในละครได้ไม่น้อยกว่า 12 เพลง 	<p style="text-align: center;">ฝึกหัดการแสดงโขนชุดนางลอยเฉพาะเพลง เต่าเห่ ศีกวิรุญจำบัง ขับพิเภก ทศกัณฐ์กรบ ศีกสหัส เดชะ และศีกมูลพลัม</p> <p style="text-align: center;">ระดับชั้นสูง</p> <p>รำเดี่ยวชุดฉาย ทศกัณฐ์ลงสวน รำตรวจผลของ พญายักษ์ เช่น กุมภกรรณ มูลพลัม</p> <p>รำหน้าพาทย์ ปฐม (พระ) กลมพระขรรค์ เสมอมาร คุกพาทย์ ทำรบด้วยศรระหว่างยักษ์และพระ</p> <p>รำฉายฉายหุงน้ำทิพย์</p> <p>รำตรวจผลของพญายักษ์ เช่น สหัสเดชะ ไมยราพณ์</p> <p>รำหน้าพาทย์เพลงสาธุการ ศรทง เชิดฉาน ร้วสามลา</p> <p>รำกริชคู่ ดาบคู่ และเพลง (ไม้ปู้)</p>

วิเคราะห์เปรียบเทียบหลักสูตรวิทยาลัยนาฏศิลป์ พ.ศ. 2490 และหลักสูตรปัจจุบัน (พ.ศ. 2521 ปรับปรุง พ.ศ. 2534)

จากการศึกษาตารางเปรียบเทียบหลักสูตรทั้งสอง และจากการสัมภาษณ์ผู้ใช้หลักสูตร สามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบหลักสูตรทั้งสองได้ดังนี้

1. เนื้อหา หลักสูตร พ.ศ. 2490 เป็นรายวิชาหลักๆ สำหรับวิชาโขนและละคร เลือกใช้ได้ตามความเหมาะสม หลักสูตรนี้แบ่งรายวิชาออกเป็นระดับชั้นต้น ชั้นกลาง และชั้นสูง นักเรียนเรียนทักษะโขนในชั้นเรียนปกติร้อยละร้อย ส่วนการแสดงเบ็ดเตล็ด อาทิ ระบายพื้นเมือง นักเรียนได้ความรู้จากการ

ได้รับคัดเลือกไปร่วมแสดงจริง หลักสูตรมีรายวิชาน้อย ครูจึงสอนได้อย่างอิสระตามความสามารถของนักเรียน โดยเน้นการฝึกหัดด้านทักษะ และการนำวิชาไปใช้ในการแสดงจริง ส่วนหลักสูตร พ.ศ. 2521 ปรับปรุง พ.ศ. 2534 มีโครงสร้างของหลักสูตรและการแบ่งรายวิชาไว้ชัดเจนในแต่ละชั้นเรียน แต่หลักสูตรนี้ได้บรรจุวิชาทักษะที่ไม่ใช่โซนเพิ่มขึ้น เช่น ระบายมาตรฐานของละคร รำพื้นเมือง รำเบ็ดเตล็ด จึงมาเบียดเวลาของการฝึกทักษะโซนให้น้อยลง โดยเฉพาะในระดับชั้นสูง มีสัดส่วนของวิชาทักษะโซนต่อวิชาทักษะอื่น ๆ ประมาณ 50/50 การบรรจุเนื้อหาตามหลักสูตรที่แตกต่างกันนี้ คงเป็นเพราะวัตถุประสงค์ของหลักสูตรแตกต่างกันคือหลักสูตร พ.ศ. 2490 มุ่งเน้นการผลิตศิลปินโซนเป็นสำคัญ แต่หลักสูตร พ.ศ. 2521 ปรับปรุง พ.ศ. 2535 เป็นการผลิตศิลปินโซนพร้อมความสามารถเป็นครูนาฏยศิลป์ด้านอื่น ๆ ด้วย

2. หน่วยเวลาการฝึกหัด หลักสูตร พ.ศ. 2490 แบ่งภาคการศึกษาออกเป็น 3 ภาคเรียน ภาคเรียนละ 3 เดือน หรือประมาณ 66 วัน ต่อ 1 ภาคเรียน มีการฝึกหัดทักษะปฏิบัติทุกวัน วันละ 3 ชั่วโมง หรือ 3 คาบเรียน ดังนั้นใน 1 ภาคเรียน จึงมีการฝึกหัดถึง 198 คาบเรียน เมื่อคำนวณเวลาการฝึกหัดตลอดทั้งปี (3 ภาคเรียน) จึงเท่ากับ 594 คาบเรียน หรือ 594 ชั่วโมง หลักสูตร พ.ศ. 2521 ปรับปรุง พ.ศ. 2534 แบ่งภาคการศึกษาออกเป็น 2 ภาคการเรียน ภาคเรียนละ 4 เดือน หรือประมาณ 18 สัปดาห์ ดังนั้นใน 1 ภาคเรียนมีเวลาเรียน 90 วัน มีการฝึกหัดทุกวันวันละ 3 คาบเรียน ฉะนั้นใน 1 ภาคเรียนจึงเท่ากับ 270 คาบเรียน และการฝึกหัดตลอดทั้งปี (2 ภาคเรียน) จึงเท่ากับ 540 คาบเรียน แต่เนื่องจากคาบเรียนของหลักสูตร พ.ศ. 2521 ปรับปรุง พ.ศ. 2534 มีเวลาเพียง 50 นาที เมื่อกำหนดเป็นชั่วโมงจึงเท่ากับ 450 ชั่วโมง เห็นได้ว่าหลักสูตร พ.ศ. 2590 มีเวลาฝึกฝนทักษะการปฏิบัติทำร่ำตลอดทั้งปีมากกว่าถึง 144 ชั่วโมง เมื่อทั้ง 2 หลักสูตรมีหน่วยเวลาเรียนต่างกันจึงน่าจะมีผลสัมฤทธิ์ต่างกันด้วย

3. การสอนนอกเวลาเรียนปกติ การใช้หลักสูตร พ.ศ. 2490 เป็นช่วงเวลาที่วิทยาลัยนาฏศิลป์มีครูโขนที่มีศักยภาพสูงทั้งด้านการสอนและการแสดง นอกจากครูจะมีวิริยะอุตสาหะเอาใจใส่ต่อการสอนในชั้นเรียนแล้ว ครูยังเสียสละและทุ่มเทกับงานโดยการสอนเพิ่มเติมนอกเวลาเรียนอีกด้วย เช่น ครูอร่าม อินทรนัญ ใช้ช่วงเวลาประมาณ 7.00 น.-8.00 น. สอนนักเรียนโขนยักษ์ที่สามารถมาโรงเรียนในตอนเช้าได้ (รวมพ โทธิเวส, สัมภาษณ์ 17 เมษายน 2541) และเมื่อครูประสงค์จะฝึกหัดหรือปลุกฝังวิชาการเป็นกรณีพิเศษก็จะนัดหมายเป็นรายบุคคลหรือเป็นกลุ่มย่อยในช่วงเวลาพักกลางวัน ใช้เวลาประมาณ 30 นาที (จตุพร รัตนวราหะ, สัมภาษณ์ 21 เมษายน 2541) การเรียนนอกเวลาปกติยังกระทำต่อเนื่องในช่วงเวลาเย็นถึงค่ำ หรือวันหยุดบางวัน ณ บ้านพักของครู เช่น ครูอร่าม จะนัดสอนครูรวมพ โทธิเวส เป็นพิเศษ ณ บ้านพักทุกวันโดยใช้เวลาประมาณ 1-2 ชั่วโมง ตั้งแต่เวลาประมาณ 19.00 น. เป็นต้นไป เช่นเดียวกับครูหยัด ช่างทอง ที่สอนศิษย์ด้วยยักษ์อีกกลุ่มหนึ่ง ณ บ้านพัก ช่วงเวลาเย็นเช่นกัน (รวมพ โทธิเวส, สัมภาษณ์

17 เมษายน 2541) ปัจจุบันสภาวะของสังคมรวมทั้งระบบเศรษฐกิจไม่เอื้ออำนวยให้ครูและนักเรียนทำการสอนนอกเวลาได้เช่นอดีต ระบบการเรียนจึงดำเนินไปตามเวลาปกติของชั้นเรียน การฝึกทักษะปฏิบัติของนักเรียนจึงน้อยลงน่าจะส่งผลถึงความสามารถของผู้สำเร็จการศึกษาในปัจจุบันด้วย

4. การเรียนในชั้นเรียน การใช้หลักสูตร พ.ศ. 2490 มีจำนวนนักเรียนน้อยกว่าปัจจุบัน ครูสามารถจับทำนักเรียนได้ทั่วถึง และระบบการเรียนจัดเป็นกลุ่มตามระดับชั้นเรียน ทำให้นักเรียนรุ่นน้องเลียนแบบท่ารำของนักเรียนรุ่นพี่ที่มีประสบการณ์มากกว่า เพื่อพัฒนาท่ารำของตน ขณะที่นักเรียนรุ่นพี่จะต้องรักษามาตรฐานในท่าของตนและพัฒนาให้สวยงามยิ่งขึ้นอีก การเรียนจึงเกิดการแข่งขัน และทำให้มีความตั้งใจสูงแต่การใช้หลักสูตรปัจจุบันไม่มีการรวมกลุ่มเรียนเช่นแต่เดิม การเลียนแบบท่ารำระหว่างรุ่นจึงมีเฉพาะในเวลาฝึกซ้อมการแสดงเท่านั้น ประกอบกับปัจจุบันมีจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้น การดูแลแก้ไขท่ารำของนักเรียนจึงมีโอกาสน้อยลง

เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบตามหัวข้อต่าง ๆ ทั้ง 4 ประการ สามารถสรุปได้ว่าหลักสูตรเดิมของวิทยาลัยนาฏศิลป์ พ.ศ. 2490 มีเนื้อหาที่มุ่งเน้นการรำของโขนตัวยักษ์ประกอบกับวิชานาฏศิลป์อื่น ๆ ด้วยหลักสูตรเดิมมีจำนวนชั่วโมงเรียนมากกว่าถึง 144 ชั่วโมง จึงฝึกหัดด้านทักษะปฏิบัติได้ลุ่มลึกกว่า มีการสอนนอกเวลาเรียนปกติ ทำให้นักเรียนได้ความรู้เพิ่มเติม และมีเวลาฝึกหัดมากยิ่งขึ้น ประกอบกับจำนวนนักเรียนน้อยกว่าหลักสูตรปัจจุบัน ครูจึงสามารถดูแลแก้ไขท่ารำได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นผู้วิจัยจึงใคร่เสนอแนะให้มีการศึกษาสัมฤทธิ์ผลของหลักสูตรทั้ง 2 แบบ เปรียบเทียบกันเพื่อนำผลมาพัฒนาหลักสูตรโขนยักษ์ของวิทยาลัยนาฏศิลป์ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นต่อไป

2.2 การคัดเลือกผู้ที่จะฝึกหัดโขนเป็นตัวยักษ์

เกณฑ์การคัดเลือกผู้ที่จะฝึกโขนยักษ์ใช้กับนักเรียนที่มีอายุระหว่าง 10-17 ปี ของวิทยาลัยนาฏศิลป์ วิธีการคัดเลือกในขั้นแรก ครูจะดูรูปร่างของผู้ที่เข้าเรียนโดยพิจารณารายละเอียดส่วนต่างๆ ของร่างกายดังนี้

รูปศีรษะและใบหน้า ผู้เรียนควรมีรูปศีรษะที่สมส่วนกับโครงร่างของลำตัว ไม่ใหญ่จนเกินไป เพราะอาจเป็นอุปสรรคกับการสวมหัวโขน ส่วนใบหน้าของผู้ฝึกหัดตัวยักษ์ ในสมัยโบราณครูอาจไม่ค่อยจะคำนึงถึงมากนัก เพราะตัวยักษ์จะต้องครอบหัวโขนขณะแสดง แต่ในปัจจุบันนาฏศิลป์จะต้องศึกษาวิชานาฏยศาสตร์อื่นๆ เพิ่มเติมอีกมาก ใบหน้าผู้หัดตัวยักษ์แม้จะไม่ต้องคัดเลือกให้โด่งดงามอย่างตัวพระ แต่ก็ควรจะต้องมีความสมบูรณ์ของตา หู จมูก ปาก คือ ไม่พิการ หรือมีตำหนิแผลเป็นต่างๆ อันเป็นอุปสรรคต่อการแสดงนาฏยบนเวที

ลำคอ ผู้ฝึกหัดโยนทุกคนควรมีช่วงคอที่ยาวพอสมควร ทั้งนี้เพราะเวลาสวมหัวโขนหรือสวมศิราภรณ์ต่างๆ แล้ว จะแลดู โปรง ผึ่งผาย ผู้แสดงเป็นตัวยักษ์โดยเฉพาะยักษ์ใหญ่หรือพญายักษ์ที่จะต้องสวมหัวโขนที่มียอดสูงจึงมีความจำเป็นมาก เพราะถึงแม้จะมีรูปร่างสูงใหญ่ได้สัดส่วนอย่างไร แต่ถ้ามีลำคอสั้น ความสง่างามของพญายักษ์นั้น ก็จะลดลงไปทันที การตรวจดูลำคอของผู้เรียนควรทดลองให้เขยหน้าเปิดปลายคางและให้ผู้เรียนยืดลำคอขึ้นให้สูงที่สุด ต่อจากนั้นจึงให้เหลียวใบหน้าไปทางขวาและซ้ายในลักษณะเปิดปลายคางเขยหน้าขึ้นเช่นกัน

ไหล่ ช่วงไหล่ของผู้ฝึกหัดตัวยักษ์ ควรกว้างและไม่ลาดเกินไป มีกล้ามเนื้อที่หัวไหล่ที่แข็งแรงที่สำคัญคือไหล่ต้องไม่ห่อ แต่ต้องมีลักษณะที่เปิดออกผึ่งผาย

ลำตัว มีช่วงอกกว้างใหญ่แข็งแรงไม่อ้วนเกินไป ควรตรวจดูด้วยวิธีให้ผู้เรียนยืนตั้งตัวตรง และใช้มือสำรวจที่อกและส่วนหลัง ส่วนอกต้องไม่แอ่นออกมามากหรือเป็นผู้ที่มีโครงสร้างที่เรียกว่า อกไก่ คือมีกระดูกส่วนอกนูนสูงขึ้นมามากกว่าปรกติ ผู้ที่มีโครงสร้างเช่นนี้จะเหนื่อยง่าย มีความอดทนน้อย และอาจไม่สามารถรับการฝึกหัดโยนที่ต้องใช้กำลังและความเหน็ดเหนื่อยอย่างมากได้ นอกจากนี้ครูยังต้องสำรวจแผ่นหลังของผู้เรียนว่าเป็นผู้หลังโกงหรือไม่ เพราะคนหลังโกงก็จะไม่สามารถหัดโยนได้เช่นกัน ต่อจากนั้นจึงพิจารณาช่วงเอวของผู้เรียนว่าจะต้องเล็กคอดพอสมควร มีหน้าท้องแบนและมีกล้ามเนื้อที่แข็งแรง ไม่อ้วนจนลงพุง

แขน วิธีตรวจให้ผู้เรียนกางแขนออกและตั้งฝ่ามือขึ้น แขนของผู้เรียนต้องสมกับลำตัว ไม่สั้นหรือยาวเกินไปแต่ต้องยาวเท่ากัน และไม่มีอาการพิการ เช่น แขนคอด หรือแขนลีบ ควรเป็นแขนที่แข็งแรง ลำต้น มีโครงกระดูกใหญ่ และมีกล้ามเนื้อที่สมบูรณ์

นิ้วมือ นิ้วมือไม่ควรหึงงอ นิ้วทั้งสี่ควรเรียงชิดกันได้แนบสนิท เมื่อตั้งมือแล้ว นิ้วมือแอ่นโค้งมาทางหลังแขนได้ก็จะยิ่งดี เพราะครูโบราณจะเรียกว่า “นิ้วมือตักทองนาค”

ขาและเท้า ช่วงขายาวตรงไม่โก่งงอ ควรเป็นผู้กระดูกใหญ่และมีกล้ามเนื้อต้นขาที่แข็งแรง ข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือขาทั้งสองต้องสั้นยาวเท่ากัน ครูอาจสำรวจได้อีกวิธีหนึ่งคือให้ผู้เรียนเดินให้ดูก็พอจะแลเห็นความสมบูรณ์ หรือความบกพร่องได้ ส่วนเท้าต้องมีครบทั้งห้านิ้วเป็นลักษณะที่นิ้วเท้าเรียงชิดกัน นิ้วเท้าไม่ควรบานออก และไม่ควรมีเท้าใหญ่เกินไป

เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมของร่างกายผู้ฝึกหัดตัวยักษ์แล้ว ควรเป็นผู้มีร่างกายสูงใหญ่ สมส่วน อวัยวะทุกส่วนไม่พิการ เป็นผู้ที่ไม่มีวัณโรค มีสุขภาพดี ปลอดภัยจากโรคประจำตัวต่างๆ ที่เป็นอุปสรรค

แก่การฝึกหัด เช่น โรคหัวใจ หรือโรคหอบหืด เป็นต้น นอกจากนั้นต้องมีลักษณะที่ลำสันแข็งแรง มีจิตใจเข้มแข็ง อดทน ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคต่างๆ ร่างกายที่มีสัดส่วนที่ดี จะช่วยให้ทนต่อความเหนื่อยยากและความอ่อนเพลียต่อการฝึกหัดที่เข้มงวดได้ส่วนหนึ่ง

การคัดเลือกในปัจจุบันได้เพิ่มเติมวิธีการสอบสัมภาษณ์ขึ้น โดยครูจะถามคำถามต่างๆ เกี่ยวกับความรู้ทางนาฏศิลป์ เพื่อให้ผู้เข้าเรียนตอบ หรือแสดงความคิดเห็น ทั้งนี้เพื่อสำรวจความสนใจในวิชาศิลปะ ตลอดจนเปิดโอกาสให้เด็กได้แสดงความสามารถ ที่เกี่ยวกับนาฏศิลป์ เช่น การร้อง การรำ หรือแสดงท่าเต้นชุดสั้นๆ เพื่อพิจารณาศิลปะนิสัยของผู้เรียน นอกจากนั้น ครูอาจสอนในเบื้องต้น ให้ผู้เรียนทดลองตั้งวงและย่อเหลี่ยมตามลักษณะท่าโขน เพื่อดูถึงความเป็นไปได้ของช่วงแขนและขา รวมทั้งการทรงตัวของผู้เรียนในท่านาฏศิลป์ ที่จะต้องฝึกหัดในขั้นต่อไป

2.3 การฝึกหัดเบื้องต้น

2.3.1 การคำนับครู

เป็นประเพณีของการศึกษาศิลปะของไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณว่าก่อนการฝึกหัดวิชาศิลปะต่างๆ เช่น กระบี่กระบอง ปี่พาทย์ ขับร้อง ละคร โขน จะต้องผ่านพิธีคำนับครูก่อนเสมอ เพราะวิชาศิลปะผู้เรียนจะต้องได้รับความรู้จากครูโดยตรง ครูจึงเป็นองค์ความรู้สำคัญในการศึกษาและมีความสำคัญแก่ผู้เรียนสูงมาก ดังนั้น การแสดงความเคารพคารวะต่อครู จึงเป็นพิธีกรรมที่ต้องกระทำในหลายวาระของการศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เรียนตระหนักถึงพระคุณของครูอันเป็นบุคคลที่ควรแก่การแสดง ความเคารพบูชาอยู่เสมอ สิ่งเหล่านี้กลายเป็นจารีตที่จะต้องปฏิบัติ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ไพฑูรย์ เข้มแข็ง ให้ความหมายของการคำนับครูไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่องจารีตการฝึกหัดโขนของตัวพระรามาว่า หมายถึง การปวารณาตัวของนักเรียนที่เข้าใหม่ในการที่จะยอมตนเป็นศิษย์เพื่อรับการถ่ายทอดจากครู พิธีการคำนับครูกระทำหลังจากได้มีการคัดเลือกนักเรียนตามสาขาของตนแล้ว ก่อนการฝึกหัดครูจะกำหนดให้ผู้เรียนเตรียมดอกไม้ธูปเทียนมาในวันพฤหัสบดีแรกหลังจากการเลือกตัวเสร็จสิ้น ครูจะอัญเชิญศิระศรสำคัญทางนาฏศิลป์ 2 ศิระะ คือ พระครูฤๅษี กับ ครูพิราพ มาประดิษฐานบนที่บูชา ประกอบด้วยเครื่องบูชาต่างๆ เช่น แจกกันดอกไม้ กระจ่างธูป และเชิงเทียน ปัจจุบันนิยมถวายผลไม้ต่างๆ แก่ครูในวาระนี้ด้วย (ไพฑูรย์ เข้มแข็ง, จารีตการฝึกหัดและการแสดงโขนของตัวพระรามา : 42)

ภาพที่ 1 พิธีด่านับครู

ครูเฉลย ศุขะวณิช ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ละคร) พ.ศ. 2529 กล่าวให้สัมภาษณ์ไว้ตอนหนึ่งว่า ครูผู้เป็นประธานในพิธีด่านับครู และครูผู้จับมือให้ศิษย์นั้น ควรเป็นครูผู้ใหญ่ที่อาวุโสสูงสุด แต่ปัจจุบันมีนักเรียนนาฏศิลป์จำนวนมาก จึงต้องใช้ครูหลายคนที่อาวุโสรองลงมาช่วยในการจับมือให้แก่ผู้เรียน ปัจจุบันครูเฉลย ศุขะวณิชเป็นผู้มีความอาวุโสสูงสุด คือมีอายุสูงถึง 94 ปี ปัจจุบันยังทำหน้าที่เป็นประธานในพิธีด่านับครูของวิทยาลัยนาฏศิลป์ (กรุงเทพ) และเป็นผู้ให้ข้อมูลในการทำพิธีนี้ด้วย เมื่อนักเรียนนุ่งผ้าแดงเข้ามานั่งในพิธีพร้อมแล้ว ประธานในพิธีจุดธูปเทียน และกล่าวนำให้นักเรียนบูชาครูดังนี้ (เฉลย ศุขะวณิช, สัมภาษณ์ 9 สิงหาคม 2540)

ตั้งนะโมสามจบ

พุทฺธัง อาราธนาณัง ธรรมมัง อาราธนาณัง สังฆัง อาราธนาณัง

พุทฺธบูชา มหาเตชะวันโต

ธรรมบูชา มหาปัญญา

สังฆบูชา มหาโกคโคโวโ.

ศรี ศรีสิทธิฤทธิเดโชชัย ขอคุณพระรัตนตรัย จงมาช่วยอวยพรมงคล ข้าพเจ้าขออัญเชิญเทพยดาในสถาน ณ เบื้องบน จงมาสถิตในสกลกาย กำจัดเสียดซึ่งเสนียดและจัญไร สรรพทุกข์ สรรพโศก สรรพโรค สรรพภัย สรรพอุปทวอันตรายใดๆ วินาศสันติ

อิมัง อัครคิพาหุบุพผัง อะหังวันทา ครูอาจารย์ยัง สรรพไสยง์ วินาศสันติ สิทธิประระปะชา
อิมัสสมิง ภาวันตุเต

ทุติยัมปิ อิมัง อัครคิพาหุบุพผัง อะหังวันทา ครูอาจารย์ยัง สรรพไสยง์ วินาศสันติ สิทธิ
ประระปะชา อิมัสสมิง ภาวันตุเต

ศรี ศรี วันนี้เป็นวันดี ขอให้เจริญศรีสุขสวัสดิ์ ตั้งใจปฏิบัติธรรมนัสการพระชินศรี ยอกร
ขึ้นเหนือเกล้า ประนมนิ้วดุขฎิ คุณพระปกเกษิ ทุกคำเช้าและเพราราย อนึ่งข้าจะขอไหว้ พระอิศวร
พระนารายณ์ พระคณศ พระพรหม เทพ เทวดาท้งหลาย ไหว้คุณบิดามารดา คุณครูบาอาจารย์
ที่ท่านได้สั่งสอนมา ขอคุณครูจงรักษา ให้ข้าพเจ้าอยู่เย็นเป็นสุข จะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ถ้าประมาทพลาดพลั้ง
ขอสมาลาโทษ

โยโทโสโมหะ จิตเจนะ พุทธสมิง มะยากะตัง สรรพปาปิง วินาศสันติ

โยโทโสโมหะ จิตเจนะ ธรรมสมิง มะยากะตัง สรรพปาปิง วินาศสันติ

โยโทโสโมหะ จิตเจนะ สังฆสมิง มะยากะตัง สรรพปาปิง วินาศสันติ

พุทธโธ สวัสดิ์มีชัย ธัมโมสวัสดิ์มีชัย สังโฆสวัสดิ์มีชัย

เมื่อจบการกล่าวบูชาครูและปวารณาตัวเป็นศิษย์แก่ครูแล้ว ครูผู้ใหญ่ของแต่ละฝ่ายได้แก่
ครูพระ ครูนาง ครูยักษ และครูลิง ก็จะเข้าจับทำให้ผู้เรียน เพื่อเป็นปฐมฤกษ์ ทำที่ท่าจะเป็นทำนังไหว้
หรือถวายบังคมซึ่งใช้เป็นท่าไหว้ครู แล้วจะขึ้นท่าของแต่ละฝ่ายเพียงเล็กน้อย เช่นละคร จะรำถึงท่ากราย
และยักษกับลิง เดินถึงท่าทอนเท้าหรือลงวง เป็นต้น ทั้งนี้ขณะที่ครูผู้ใหญ่จับทำให้แก่ผู้เรียนเป็นปฐมนั้น
มีคาถาที่ว่ากำกับขณะครูจับทำเพื่อให้เกิดมงคลแก่ศิษย์ดังนี้

สิทธิศิษจัง สิทธิกรมมัม สัพพสิทธิ พระวิสนุกมเทวา สัพพลาภา ประสิทธิเม

ภายหลังจากพิธีคำนับครูแล้วจึงถือได้ว่า ผู้เรียนได้ฝากตัวเข้าเป็นศิษย์ของครูทางนาฏยศิลป์
ครบถ้วนถูกต้องตามแบบแผนแล้ว ผู้เรียนจะเข้าเรียน ตามฝ่ายของตัวโขนที่จะศึกษาต่อไป

2.3.2 ท่าฝึกหัดเบื้องต้น เป็นท่าฝึกหัดการเคลื่อนไหวอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย ได้แก่ มือ แขน
ข้อศอก ลำตัว ไหล่ ลำคอ ศีรษะ รวมทั้งขาและเท้า ให้เป็นลักษณะของตัวยักษ มีหลักสำคัญอยู่ 5 ท่า
ได้แก่

1. ดบเช่า
2. กองสะเอว

3. เต็นเสา
4. ถีบเหลี่ยม
5. หักข้อมือ

ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ภาพที่ 2 แสดงท่าตบเช้า

ตบเช้า เป็นการฝึกหัดจังหวะพื้นฐานสำคัญของนาฏศิลป์โขน ได้แก่ จังหวะ 1-2-3 โดยใช้ฝ่ามือตบลงบนเข่าของตนขึ้นและลงสลับกัน จังหวะดังกล่าวต้องเท่ากันทั้งสามครั้ง เริ่มจากการให้นักเรียนนั่งพับเพียบทางขวาตามแถวให้ระยะห่างกันพอควร โดยให้ขาซ้ายพับอยู่ด้านหน้า แยกปลายเข่าทั้งสองออกให้ได้แนวตรงกัน ฝ่าเท้าซ้ายแนบติดกับบริเวณเหนือเข่าขวา ขาขวานั้นพับอยู่ด้านข้างลำตัว มีอวางอยู่บนเข่าทั้งสองข้าง การทรงตัวให้ดันหลังให้ตัวตั้งตรง แต่อกไม่แอ่น เปิดช่วงไหล่ออกให้ผึ่งผาย และเงยหน้าให้ปลายคางเซ็ดขึ้นเล็กน้อย สายตามองไกลออกไปข้างหน้า

วิธีปฏิบัติท่าตบเช้าแบ่งจังหวะออกเป็น 3 จังหวะ นักเรียนหัดใหม่ต้องปฏิบัติแบบ “ปิดจังหวะ” ให้ได้ก่อน คือ ปฏิบัติไปที่ละจังหวะ เมื่อชำนาญแล้ว ครูจึงจะให้ปฏิบัติแบบต่อเนื่องทั้ง 3 จังหวะ หรือเรียกว่า “เปิดจังหวะ” การให้จังหวะของครู โดยปกติจะใช้สัญญาณจากไม้เคาะจังหวะได้แก่ ไม้กรับ ครูให้จังหวะนักเรียนยกมือขวาขึ้นเหนือเข่าระดับไหล่ คว้ามือเหยียดปลายนิ้วมือตบ ให้นิ้วเรียงชิดกันขึ้นไปเบื้องหน้า เปิดข้อศอกขึ้นให้ได้ระดับเดียวกับลำแขน

จังหวะที่ 1 ตบฝ่ามือที่ยก ลงที่เข่าขวา พร้อมกับยกมือซ้ายขึ้นลักษณะเดียวกับมือขวา ผู้เรียนใหม่ฉบับหนึ่ง

จังหวะที่ 2 ตบฝ่ามือซ้ายลงบนเข่าซ้าย พร้อมกับยกมือขวาสวนขึ้นมาลักษณะเดียวกัน นักเรียนฉบับสอง

จังหวะที่ 3 ตบมือขวาลงอีกครั้งหนึ่ง และยกมือซ้ายขึ้นค้างไว้ นักเรียนฉบับสาม

แล้วเริ่มตบมือซ้ายลงเป็นจังหวะที่ 1 ตบมือขวาเป็นจังหวะที่ 2 และตบมือซ้ายลงอีกครั้ง เป็นจังหวะที่ 3 ปฏิบัติเช่นนี้สลับต่อเนื่องกันไป โดยฟังสัญญาณไม้จากครู เมื่อนักเรียนปฏิบัติจนเกิดความชำนาญแล้ว ครูจึงให้ฝึกหัดแบบเปิดจังหวะ หรือให้กระทำต่อเนื่องกันทั้งสามจังหวะ โดยใช้การนับประกอบให้พร้อมกัน การฝึกตบเข่าเน้นวินัยในการทรงตัว ระดับของฝ่ามือและแขนที่ถูกต้อง ความเข้มแข็งหนักแน่นของการตบเข่าที่เท่าและพร้อมเพรียงกัน

ข้อที่น่าสังเกตของท่าตบเข่าคือ เป็นการปลูกฝังให้นักเรียนเข้าใจจังหวะพื้นฐาน 1-2-3 จังหวะนี้ เป็นจังหวะสำคัญที่จะใช้กับท่าต่างๆ ในแม่ท่าและการออกตรวจพล ท่าที่แลเห็นได้ชัดเจนคือท่าที่เรียกว่า “ตะลิกติก” เป็นท่าเต้นที่กระต๊อบเท่ากับพื้นสามครั้งเช่นเดียวกับการตบเข่า คือ จังหวะที่ 1 ยกเท้าขวากระต๊อบชิดส้นเท้าซ้ายแล้วยกเท้าซ้ายขึ้น จังหวะที่ 2 กระต๊อบเท้าซ้ายลงชิดส้นเท้าขวา ยกเท้าขวาขึ้น จังหวะที่ 3 จึงกระต๊อบเท้าขวาลงที่เดิมอีกครั้งหนึ่ง และยกเท้าซ้ายค้างไว้ ท่าเต้นตะลิกติกดังกล่าวมานี้ จึงเห็นได้ว่ามาจากท่าตบเข่าอย่างชัดเจน โดยเปลี่ยนจากการใช้มือเป็นการใช้เท้าแทน ลักษณะดังกล่าว ทำให้เห็นได้อีกว่า ท่าตบเข่าเป็นการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบได้อีกด้วย คือการศึกษาให้เข้าใจจังหวะโดยใช้อวัยวะที่เคลื่อนไหวได้ง่ายและสะดวก ได้แก่การใช้มือก่อน ต่อเมื่อเกิดทักษะในระดับหนึ่งแล้ว จึงศึกษาการนำจังหวะดังกล่าวไปใช้จริงกับส่วนขาและเท้า ซึ่งจะช่วยให้ปฏิบัติได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น

การศึกษาท่าตบเข่า นอกจากการให้ผู้เรียนรู้จักวินัยของตัวอักษรอันได้แก่ การนั่งพับเพียบ และการทรงตัวตามลักษณะของตัวอักษรแล้ว การฝึกหัดตบเข่ายังมุ่งเน้นให้เกิดทักษะของการใช้จังหวะพื้นฐานที่สำคัญคือ จังหวะ 1-2-3 จังหวะนี้มีผู้เข้าใจและอธิบายกันโดยทั่วไปว่าเป็นพื้นฐานของท่าเต้นที่เรียกว่า ตะลิกติก ดังกล่าวมาแล้วเท่านั้น เพราะแลเห็นได้ชัดเจนว่าท่าตะลิกติกมีการปฏิบัติที่เปลี่ยนจากการใช้มือ ตบลงบนเข่ามาใช้เท้ากระต๊อบลงกับพื้นแทน แต่เมื่อได้วิเคราะห์ท่าเต้นท่ารำในแม่ท่า และท่าสำคัญอื่นๆ เช่น การออกตรวจพลแล้ว จึงแลเห็นได้ว่า แท้จริงจังหวะ 1-2-3 จะอยู่ในจิตสำนึก เป็นเครื่องกำกับจังหวะของท่าเต้น ท่ารำตลอดเวลา การฝึกหัดท่าตบเข่าเป็นการปลูกฝังจังหวะพื้นฐานนี้ให้ฝังลึกอยู่ในตัวผู้เรียน จนบางครั้งผู้เรียนเองอาจไม่รู้ตัวว่า ท่าต่างๆ ทุกท่านั้น จะมีจังหวะ 1-2-3 กำกับท่ารำอยู่ด้วยเสมอ

ไม่ว่าการปฏิบัติทำเดินทำรำนั้นจะมีจังหวะเดียว 2 จังหวะ 3 จังหวะ หรือเกินกว่า 3 จังหวะ เช่น ท่าเหยี่ยว ทอนเท้า กระต๊อบพื้น ยึดกระทบ เงื่อ หรือ กระต๊อบสามเหลี่ยม ท่าต่างๆ เหล่านี้ เมื่อพิจารณาให้รอบคอบจะแลเห็นจังหวะ 1-2-3 เป็นพื้นฐานกำกับอยู่ด้วยทุกท่า

ภาพที่ 3 แสดงท่าดองสะเอว

ดองสะเอว การฝึกดองสะเอวปฏิบัติต่อกับตบเข่า เป็นการฝึกหัดให้เกิดทักษะ โดยให้ผู้เรียนรู้จักการเคลื่อนไหวอวัยวะส่วนบนของร่างกาย ได้แก่ การยกเอียงลำตัว แขน ไหล่ ลำคอ ใบหน้า และศีรษะ ให้สัมพันธ์กัน โดยใช้ศอกของผู้เรียนเป็นเครื่องมือ

วิธีปฏิบัติ ผู้เรียนยังนั่งพับเพียบอยู่บนพื้นราบเช่นเดียวกับตบเข่า ครูให้จังหวะผู้เรียนยกแขนทั้งสองแยกออกข้างลำตัว งอแขนหงายท้องแขนขึ้น ให้ข้อศอกอยู่ระดับเอว ห่างจากศีรษะประมาณหนึ่งฝ่ามือ กำมือและหักข้อมือเข้าหาลำตัวระดับข้อมือต่ำกว่าหัวไหล่เล็กน้อย มุมระหว่างแขนท่อนล่างและท่อนบนบริเวณข้อศอกประมาณ 100 องศา ครูให้จังหวะผู้เรียนกระทุ้งศอกขวาที่เอวด้านขวา ให้เอียงลำตัวไปทางซ้ายตามแรงที่ถูกดอง กัดไหล่ขวา พร้อมกับยกคอไปทางซ้าย ได้แก่การใช้กำไลงาจากลำคอ สลัดทิ้งแรงศีรษะเอียงไปทางซ้ายอย่างรวดเร็ว ศีรษะจะเอียงไปทางบ่าซ้ายมุมที่เกิดจากบ่าซ้ายและแกนกลางของลำคอประมาณ 50 องศา และเหยียดแขนซ้ายออกไปทางซ้ายเล็กน้อย มุมระหว่างแขนท่อนบนและท่อนล่างจะกว้างประมาณ 130 องศา ผู้เรียนกระทุ้งศอกซ้ายที่สะเอวด้านซ้ายเอียงลำตัวกลับมาทางขวา กัดไหล่ซ้าย สลัดทิ้งแรงศีรษะเอียงไปทางขวาอย่างรวดเร็ว มุมที่เกิดจากบ่าขวาและแกนกลางของ

ลำคอประมาณ 50 องศา และเหยียดแขนขวาออกไปทางขวาเล็กน้อยได้มุมของแขนท่อนล่างและท่อนบน ประมาณ 130 องศาเช่นกัน ปฏิบัติสลับต่อเนื่องกันไปดังนี้ โดยไม่ต้องนับจังหวะ

ข้อนำสังเกตในการฝึกหัดดองสะเอว คือ ผู้ฝึกหัดใหม่มักมีปัญหาเรื่องใบหน้าขณะยกคอ คือมักจะเหลียวไปทางซ้ายและทางขวายู่เสมอ ผู้เรียนควรใช้สายตาของจุดใดจุดหนึ่งตรงหน้า เช่น มองคนข้างหน้า และไม่ละสายตาจากจุดนั้น เวลายกคอกหน้าจึงจะตรงอยู่เสมอ สำหรับตัวอักษรในทำนี้จะเน้นการยกเอียงของสะเอว ที่เรียกว่าการใช้ตัว และการยกคอที่แสดงถึงความเข้มแข็งอันบ่งบอกถึงลักษณะของตัวอักษร ประโยชน์ที่ผู้เรียนจะได้รับ ได้แก่การรู้จักการเคลื่อนไหวของลำตัวในลีลาท่าของอักษร ทั้งนี้ย่อมมีการเคลื่อนไหวส่วนอื่นๆ เช่น ไหล่ ไบหน้ำ และศีรษะให้สัมพันธ์กันไปด้วย ผู้เรียนสามารถเอาหลักของดองสะเอวนี้ ไปใช้กับการศึกษาท่าของตัวอักษรที่ยากขึ้น เช่น ทำใช้ตัวในหน้าพาทย์เสมอ ครอบงอนและชานาญ หรือทำยกคอซึ่งปรากฏอยู่หลายตอนในแม่ท่ายักษ์ เป็นต้น

ภาพที่ 4 แสดงท่าเดินเสา

เดินเสา เป็นการเดินโดยยกเท้าขึ้นลงสลับกัน ขณะที่ผู้เรียนต้องย่อเข้าและแบะเหลี่ยมขา ออกไปด้านข้างให้มากที่สุด ที่เรียกท่าฝึกเดินนี้ว่า “เดินเสา” เนื่องจากสมัยโบราณก่อนการฝึกแม่ท่ายักษ์และลิง และการฝึกรำเพลงช้าและเพลงเร็วของตัวพระและนาง ต้องมาหัดเดินรวมกันทุกฝ่าย โดยเดินเกาะสะเอวต่อกันเป็นแถว คนหน้าสุดหรือหัวแถวจะเหยียดแขนทาบฝ่ามือทั้งสองลงที่เสาของสถานที่ฝึก ปฏิบัติสลับต่อกันมาเช่นนี้ จนเรียกกันว่า “เดินเสา” แม้ในปัจจุบัน สถานที่ฝึกเป็นอาคารสมัยใหม่ ที่ไม่ปรากฏเสาให้เห็น ผู้ฝึกหัดไม่ได้ทาบมือกับเสา และครูก็ไม่นิยมให้ผู้เรียนเกาะสะเอวต่อกันเป็นแถวเช่นสมัยโบราณ แต่ยังคงเรียกวิธีฝึกหัดเดินของโขนนี้ว่า “เดินเสา” อยู่เช่นเดิม

วิธีปฏิบัติ เริ่มจากให้ผู้เรียนยืนให้เท้าห่างกันประมาณศอกกับหนึ่งคืบของตัวผู้เรียน ให้ปลายเท้าชี้ออกด้านข้าง แล้วย่อขาลงจนได้ส่วนเกือบจะเป็นมุมฉาก มุมที่ปรากฏบริเวณหัวเข่าประมาณ 100 องศา เรียกว่า “ตั้งเหลี่ยม” ลำตัวตั้งตรงใบหน้าเงยขึ้นเล็กน้อย เขยียดแขนทั้งสองตั้งมือตั้งออกไปด้านหน้า ระดับเดียวกับหัวไหล่ ทำนี้เป็นลักษณะการเท้าเสา ต่อจากนั้นผู้เรียนจะเดินท่า “ตะลิกติก” ดังนี้

จังหวะที่ 1 ยกเท้าขวาขึ้นขณะที่แบะเข่าอยู่ ให้เข่าสูงจนขาท่อนบนได้มุมฉากกับลำตัว หนีบร่องเข่าหาลำตัว มุมที่หัวเข่าประมาณ 80 องศา ดัดปลายเท้าขึ้น แล้วกระตืบลงชิดสันเท้าซ้าย ยกเท้าซ้ายขึ้นลักษณะเดียวกัน

จังหวะที่ 2 กระตืบเท้าซ้ายลงที่เดิม ยกเท้าขวาขึ้นแบะเข่า หนีบร่อง

จังหวะที่ 3 กระตืบเท้าขวาลงที่เดิมอีกครั้งหนึ่ง ยกเท้าซ้ายลักษณะเดียวกัน ค้างไว้

ผู้เรียนต้องกระตืบเท้าให้ได้จังหวะเท่ากันทั้งสามจังหวะ การกระตืบเท้าให้ฝ่าเท้าลงเสมอกัน ไม่ให้สันเท้าหรือปลายเท้าลงก่อน และให้กระตืบชิดสันเท้าอีกข้างหนึ่งเสมอ การยกเท้าให้ระดับสูงจนขาท่อนบนได้ฉากกับลำตัว รวมทั้งการย่อและการแบะเข่า ท่าตะลิกติกก่อนการเดินเสานี้ สามารถเดินสลับต่อเนื่องไปได้เช่นเดียวกับตบเข่า คือเริ่มจากกระตืบเท้าขวาเป็นจังหวะที่ 1 ก่อน เมื่อปฏิบัติตะลิกติกจบแล้วจะยกเท้าซ้ายค้างไว้ ต่อไปจึงกระตืบเท้าซ้ายเป็นจังหวะที่ 1 บ้าง ปฏิบัติเช่นนี้ต่อเนื่องไปจนกว่าผู้เรียนจะเกิดความชำนาญ หรือครูเห็นว่าทำไต่ดงามพร้อมกันได้ดีแล้วจึงให้เดินเสา

เมื่อผู้ปฏิบัติเดิน “ตะลิกติก” โดยยกเท้าซ้ายค้างไว้ ครูเคาะจังหวะให้ผู้เรียนเริ่มต้นย่อเท้าสลับซ้ายและขวาต่อเนื่องกันไปเรื่อยๆ ผู้เรียนถ้ามีหลายคนจะต้องกระตืบเท้าให้ลงจังหวะพร้อมกัน ความหนักแน่นของเท้าที่กระตืบกับพื้นเท่ากันทั้งสองข้าง การย่อ และการยกเข่าขึ้นมาจนขาท่อนบนได้ระดับฉากกับลำตัว การตั้งลำตัวตรงและไม่ส่ายตัวขณะเดิน รวมทั้งการตั้งวงของผู้เรียนต้องได้ส่วนถูกต้อง

การนับจังหวะการเดินเสา เมื่อผู้เรียนเดินได้จังหวะพร้อมกันดีแล้ว หรือได้เวลาตามสมควรเท่าที่ครูกำหนด ครูอาจให้ผู้เรียนนับเพื่อความพร้อมและทำให้การเดินไม่น่าเบื่อหน่าย การนับดังกล่าวนับจากการเดินสี่ครั้งจะนับเป็นหนึ่งจังหวะดังนี้ หลังจากครูให้จังหวะ เมื่อเดินเท้าขวาลงพื้นให้นับ 1 และเดินไปอีก 4 ครั้ง จะลงด้วยเท้าขวาอีกจึงนับเป็น 2 และนับต่อไปเรื่อยๆ จนครบตามกำหนดของครู เช่น 50-100 หรือ 200 เป็นต้น การเดินเสานิยมใช้จังหวะกราวเป็นจังหวะการเดินและการนับ เพื่อให้ผู้เรียนคุ้นเคยกับจังหวะกราวที่ตนใช้ เช่น ผู้เรียนตัวพระและลิงใช้จังหวะกราวนอก และผู้เรียนตัวยักษ์จะใช้จังหวะกราวใน

ข้อนำสังเกต การเดินนั้นถือว่าเป็นหลักของการแสดงโขน ฉะนั้นการฝึกหัดเดินให้ได้รูปแบบที่ถูกต้องสวยงามตามแบบแผนแต่แรกเริ่มฝึกหัดจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ผู้เรียนควรจะมี ความตั้งใจฝึกหัดท่าเดินเสาให้ได้ส่วนถูกต้องงดงาม แม้จะต้องใช้กำลังและความอดทนต่อความเมื่อยล้าก็ควรอดทน เพราะจะเป็นประโยชน์แก่ตนเองเป็นอย่างยิ่ง ผู้เรียนจะมีท่าทางและรูปแบบการเดินที่เป็นหลักของโขน ได้วิธีการทรงตัวได้หลักการวางเหลี่ยมและการใช้อวัยวะช่วงล่างรูปแบบต่าง ๆ ที่สำคัญที่สุดคือได้พะละกำลัง ทำให้ไม่เหน็ดเหนื่อยในการฝึกหัด หรือในการแสดงจริง

ภาพที่ 5 แสดงกบเหลี่ยม

กบเหลี่ยม คือการตัดช่วงขาของผู้เรียนให้ได้รูปสวยงามตามลักษณะของนาฏศิลป์โขน เหลี่ยมขาของนาฏศิลป์โขนที่พึงประสงค์นั้นคือ เมื่อย่อขาตั้งเหลี่ยมแล้วขาทั้งสองข้างควรจะแบะกว้าง ออกเป็นแนวตรงกับไหล่หรือ 180 องศา ฉะนั้นเหลี่ยมของผู้เรียนจึงต้องได้รับการตัดตามวิธีการฝึกหัด ในขั้นที่ 4 ที่เรียกว่า “กบเหลี่ยม”

วิธีปฏิบัติ ผู้เรียนยืนหันหลังพิงเสาซึ่งแต่เดิมคือเสาที่ใช้เดินเสานั้นเอง แยกเท้าห่างกัน ประมาณศอก กับหนึ่งคืบของผู้เรียน ปลายเท้าทั้งสองชี้ออกทางด้านข้าง สันเท้าตรงกัน ครูจะนั่งอยู่ด้านหน้าและให้ผู้เรียนย่อขาลงและแบะเข่าออกไปด้านข้างให้มากที่สุด การย่อในการกบเหลี่ยมควรย่อให้เต็มที่ จนขาท่อนล่างและท่อนบนเกือบเป็นมุมฉาก ต่อจากนั้นผู้เรียนซึ่งท่าวางของตัวยักซ์ดังนี้ งอนีวกลางและ นีวหัวแม่มือเข้าหากัน ให้นีวหัวแม่มือจรดทับข้อแรกของนีวกลาง (นับจากปลายนีว) แล้วกรัดนีวอื่น ๆ

ให้ตั้ง พร้อมกับหักข้อมือขึ้นทางหลังแขน นำมือทั้งสองมาในตำแหน่งหน้าขาระยะก่อนไปทางหัวเข้าให้ปลายนิ้วเข้าหากัน แล้วจึงกันข้อศอกให้ลำแขนได้รูปโค้งสวยงาม ลำตัวตั้งตรง ลักษณะที่เรียกว่า ต้นหลังและทับตัวที่หน้าขา รวมทั้งการหย่อนอกของผู้เรียน ช่วงไหล่เปิดออกให้ผึ่งผาย ไม่ห่อไหล่หรือยกไหล่ ยึดคอตั้งศีรษะตรง ปลายคางเงยขึ้นเล็กน้อยที่เรียกกันว่า “เปิดปลายคาง” ผู้เรียนที่เริ่มหัดใหม่ ครูจะช่วยจัดท่าต่างๆ เหล่านี้ให้ได้สัดส่วนที่ถูกต้อง พร้อมทั้งการอธิบายให้ผู้เรียนเข้าใจและจดจำไว้เพื่อการปฏิบัติได้ถูกต้องในภายหลัง แล้วจึงลงมือฝึกเปลี่ยน

วิธีปฏิบัติ ครูวางเท้าทั้งสองบริเวณหน้าขาชิดไปทางเข้าของผู้เรียนแล้วดึงขาทั้งสองข้างให้แบะไปทางด้านข้างตามที่ต้องการ หรือตามแต่ครูจะเห็นว่าผู้เรียนไม่เจ็บจนเกินไป ขณะฝึกครูจะต้องใช้กำลังเท่าที่เท่าๆ กันทั้งสองข้าง และใช้การอธิบายให้ผู้เรียนรู้จักการผ่อนหน้าขา ไม่เกร็งกล้ามเนื้อ หรือแข็งขึ้นหน้าขาสู้กำลังครู ขณะเดียวกันครูจะต้องสังเกตเหลี่ยมขาของผู้เรียน ซึ่งมีความแตกต่างกัน ผู้เรียนบางคน “เหลื่อมอ่อน” ฝึกได้ง่าย แต่บางคน “เหลื่อมแข็ง” เพราะเส้นเอ็นตึง ครูต้องใช้ความอดทนค่อยฝึกไปวันละน้อย จนได้เหลี่ยมที่ต้องการในที่สุด

ปัญหาที่มักจะมีและเป็นอุปสรรคในการฝึกหัดคือ ผู้เรียนจะเจ็บปวดเกินไป จนเกิดอาการเจ็บเหลี่ยม ครูจึงควรใช้จิตวิทยาประกอบกับการฝึกเปลี่ยน เช่น การพูดให้กำลังใจ การซักถามพูดคุยเรื่องอื่นๆ เพื่อให้ผู้เรียนลืมความเจ็บปวดลงได้บ้าง การฝึกเปลี่ยนยังมีหลักสำคัญเป็นสิ่งที่ครูควรระวังหรือเป็นข้อห้ามผู้เรียนมิให้ปฏิบัติ ดังนี้

1. ห้ามยืดขาขึ้นอย่างรวดเร็วในขณะที่ฝึก
2. ห้ามละทิ้งวงใช้มือยันขาตนเอง หรือที่เรียกว่า “เท้าวง”
3. ห้ามคว้าตัวหรือชะโงกตัวมาด้านหน้า แต่ควรให้หลังพิงเสาอยู่ตลอดเวลา
4. ห้ามการเดินเท้า (การขยับเท้าหรือเลื่อนเท้าเคลื่อนออกมาจากจุดเดิม) ทำให้เหลื่อมกว้าง

ทั้งสี่ประการนี้เป็นสิ่งที่จะเกิดขึ้นได้เมื่อผู้เรียนได้รับความเจ็บปวดจนทนไม่ได้ ฉะนั้นการเจ็บเหลี่ยมของผู้เรียนใหม่จึงควรมีครูผู้ช่วยคอยควบคุมผู้เรียนจะเป็นการปลอดภัยยิ่งขึ้น

เมื่อครูฝึกเปลี่ยนผู้เรียนได้ตามความประสงค์ในวันนั้นแล้วจะหยุดการฝึกเปลี่ยนค้างไว้ชั่วเวลาหนึ่ง เรียกกันว่า “แช่ท่า” เพื่อให้เวลาเส้นเอ็นได้ขยายหรือยืดได้เต็มที่ ช่วงเวลานี้ครูอาจใช้วิธีพูดคุย สร้างความคุ้นเคยกับผู้เรียน หรือให้ผู้เรียนเปล่งเสียงนั้นดังๆ เป็นการผ่อนคลายความเจ็บปวดแล้วจึงให้ผู้เรียน “บิดตัว” ได้แก่ การบิดเอี้ยวลำตัวไปทางขวาและทางซ้าย ผู้เรียนอาจใช้มือเหนี่ยวขาตนเองช่วยการบิดตัว จะทำให้เส้นเอ็นบริเวณสี่ข้างและหน้าขายืดและผ่อนคลาย ต่อจากนั้นครูจึงผ่อนกำลังขาลงให้ผู้เรียนยืดขาขึ้นจนเข้าตั้ง ครูใช้เท้าคลึงบริเวณเข้า (ลูกสะบ้า) ทั้งสองข้างไปมาสักระยะหนึ่ง จึงให้ผู้เรียนออกไปสลับขา หรือเตะเท้าแรงๆ

ข้อควรสังเกต การถีบเหลี่ยมเป็นวิธีการฝึกหัดที่ต้องกระทำต่อเนื่อง โดยเฉพาะผู้เรียนใหม่จะต้องถีบทุกวันในระยะ 3 เดือนแรก และระยะต่อไปจึงผ่อนถีบอย่างน้อย อาทิตย์ละ 2 ครั้ง สำหรับครูผู้สอนจะต้องใช้หลักจิตวิทยา ไม่ใจเร็วหรือหักโหมจนเกินไป เพราะผู้เรียนจะเจ็บปวดและทรมาน ซึ่งอาจเกิดผลในเชิงลบกับผู้เรียนได้มากกว่า สำหรับผู้เรียนจะต้องสร้างกำลังใจและใช้ความอดทนอยู่บ้าง ในการฝึกหัดขั้นนี้ควรย่อเหลี่ยมให้ได้ส่วนจริง ๆ และขณะครูถีบไม่ควรเกร็งกล้ามเนื้อขา แต่ควรผ่อนไปตามแรงเท้าของครู จะช่วยลดความเจ็บปวดได้ระดับหนึ่ง ถ้าไม่สามารถทนเจ็บได้ ต้องรีบบอกครูให้ทราบทันที โดยรักษาวินัย ไม่ทำอย่างใดอย่างหนึ่งตามข้อห้ามทั้งสี่ข้อที่กล่าวมาข้างต้น เพราะจะได้รับผลเสียหายที่ร้ายแรงได้ อนึ่งผู้เรียนต้องตระหนักว่าการถีบเหลี่ยมบ่อย ๆ นั้นจะช่วยให้ได้เหลี่ยมที่มีเป็นมาตรฐานของตัวอักษรคือ 180 องศา ในที่สุด

หักข้อมือและตัดแขน เป็นวิธีการตัดข้อมือ นิ้วมือและลำแขนให้ได้สัดส่วนตามความงามของหลักนาฏศิลป์ไทย โดยปกติครูจะปฏิบัติภายหลังจากการถีบเหลี่ยม แต่ถ้าวันใดไม่ได้ฝึกถีบเหลี่ยม อาจใช้เวลาภายหลังจากเดินเสาหรือหลังจากฝึกหัดแม่ท่าแล้วก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับครูผู้สอนจะเป็นผู้กำหนด

วิธีปฏิบัติ มีสองวิธี คือ วิธีแรก ครูเป็นผู้กระทำให้ผู้เรียน และวิธีที่สองให้ผู้เรียนปฏิบัติด้วยตัวเอง

ภาพที่ 6 แสดงการหักข้อมือ วิธีที่ 1

วิธีที่ 1 ผู้เรียนนั่งหันหน้าเข้าหาครู ตั้งข้อมือเหยียดแขนมาด้านหน้า ครูใช้มือซ้ายรับข้อศอก มือขวาจับฝ่ามือผู้เรียนแล้วกดน้ำหนัก ดันฝ่ามือขึ้นไปทางหลังแขนจนถึง ผู้เรียนอาจได้รับความ

เจ็บปวดบ้างซึ่งต้องใช้ความอดทนพอสมควร ครูจะ “แช่ท่า” ไว้ให้เส้นเอ็นยึดตัว แล้วจึงผ่อนกำลังลง เลื่อนมือจับที่ปลายนิ้วทั้งสี่ แล้วจึงตัดนิ้วให้หางอ่อนไปทางหลังแขนจนถึงเซนกัน หรือถ้าผู้เรียนบางคน นิ้วอ่อน ก็จะต้องจนปลายนิ้วจรดแขนได้

ภาพที่ 7 แสดงการหักข้อมือ วิธีที่ 2

วิธีที่ 2 เป็นวิธีที่ให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง โดยครูเป็นผู้บอกวิธีการและควบคุม อยู่อย่างใกล้ชิด เพื่อให้เกิดความถูกต้องและได้ผลตามที่ต้องการเริ่มปฏิบัติโดยให้ผู้เรียน นั่งราบกับพื้น แล้วชันเข่าขึ้นให้เท้าทั้งสองวางแยกจากกันเล็กน้อย และตั้งลำตัวตรง ถ้าตัดมือและแขนซ้าย ให้ยกแขน ซ้ายขึ้นพาดที่เข่าซ้ายให้ข้อศอกพาดตรงกับเข่าพอดี เขยียดแขนตั้งและตั้งปลายนิ้วขึ้น ยกเท้าขวาพาดให้ ข้อเท้าตรงกับข้อมือ ใช้มือขวาจับปลายนิ้วมือทั้งสี่ แล้วดึงหักเข้าหาหลังแขน เห็นได้ว่าน้ำหนักของขาขวา ทั้งหมดจะช่วยกดแขนซ้าย ซึ่งข้อศอกวางอยู่บนเข่า เป็นการดัดช่วงแขนให้อ่อนขึ้นทางท้องแขน อันเป็น ลักษณะของลำแขนทั้งดงามเมื่อเป็นท่ารำตั้งแขน ส่วนการดัดนิ้วมือของผู้เรียนเองในขณะที่ยกเท้าขวาพาดอยู่ ก็เป็นประโยชน์ต่อการหักข้อมือและปลายนิ้วเป็นอย่างมาก ท่าฝึกหัดลักษณะนี้จึงมีผลในการดัด แขน ข้อมือ และปลายนิ้ว ไปในขณะเดียวกัน และเมื่อต้องการดัดแขนและมือขวาก็ให้ปฏิบัติตรงข้ามกับ การดัดแขน และมือซ้าย คือ วางแขนขวาพาดให้ข้อศอกตรงกับเข่าซ้ายและใช้เท้าซ้ายพาดที่ข้อมือขวา ให้ข้อเท้าและ ข้อมืออยู่ตรงกัน ต่อจากนั้นจึงใช้มือซ้าย ดัดปลายนิ้วให้อ่อนโค้งมาทางหลังแขน

ข้อควรสังเกต สำหรับวิธีที่ 1 ครูไม่ควรใช้วิธีการหักนิ้วมือไปพร้อมๆ กับการหักข้อมือ เช่นเดียวกับฝ่ายละคร เพราะสรีระของชายแตกต่างจากหญิงจึงไม่ได้ผลเท่าที่ควร หรืออาจเป็นผลเสียแก่ข้อมือและนิ้วมือได้ จึงควรแยกตัดเป็นสองครั้งตามวิธีการของโชน การตัดนั้นครูควรใช้ความสังเกต ข้อมือและนิ้วมือของผู้เรียนแต่ละคนซึ่งแตกต่างกัน ผู้เรียนบางคนข้อมือและนิ้วอ่อนตัดได้ง่าย แต่บางคน ข้อมือและนิ้วมือแข็งตัดได้ยาก ซึ่งครูอาจใช้วิธีการที่ตัดบ่อยๆ หรือขณะตัดทิ้งระยะไว้นานๆ กว่าผู้ที่มีมืออ่อน แต่ทั้งนี้ครูย่อมต้องคำนึงถึงความอดทนของผู้เรียนด้วย ครูควรใช้การอธิบายและการพูดให้กำลังใจแก่ผู้เรียน เป็นส่วนประกอบเช่นกัน สำหรับผู้เรียนต้องมีความอดทนต่อความเจ็บปวดที่ได้รับบ้าง ผู้เรียนต้องผ่าน ข้อมือตามแรงครูดัด และเมื่อเจ็บก็ไม่ควรยกไหล่ บิดตัว หรือ ยกตัวขึ้น เพราะอาจทำให้เกิดผลเสียได้

วิธีที่ 2 เป็นวิธีที่ครูต้องอธิบายวิธีการฝึกหัดที่ชัดเจนถูกต้อง และควบคุมผู้เรียนอย่าง ใกล้ชิด เพราะผู้เรียนจะต้องเป็นผู้ปฏิบัติเอง การตัดมือและนิ้วย่อมทำให้เกิดความเจ็บปวด ผู้เรียน บางคนอาจหลีกเลี่ยงหรือไม่ปฏิบัติอย่างจริงจัง ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงไม่เต็มที่ตามความประสงค์ ครูมี หน้าที่กวดขันเป็นพิเศษ การตัดแขนและมือตามวิธีที่ 2 นี้ เป็นวิธีการที่มีผู้เรียนมาก ครูไม่มีเวลาตัด ให้กับนักเรียนทั่วถึงทุกคนได้ และเพื่อให้ผู้เรียนนำวิธีการนี้ไปใช้ตัดเองที่บ้านหรือนอกบ้านเวลาฝึกหัด แต่ถ้านักเรียนในชั้นเรียนมีจำนวนน้อยวิธีที่ได้ผลดีที่สุดก็คือวิธีแรกที่ครูเป็นผู้ตัดให้ผู้เรียนนั่นเอง

การหักมือ มีประโยชน์ในการตั้งวงของตัวอักษร ซึ่งจะนำไปใช้แม่ท่า มาตรฐานของการหัก ข้อมือไปทางหลังแขน ในขณะที่ตั้งวงบน วงกลาง และวงหน้านั้น เส้นแกนกลางของหลังมือกับเส้น แกนกลางของลำแขนจะทำมุมประมาณ 100 องศา แต่ส่วนปลายมือนั้นจะแอ่นโค้งมาทางหลังแขน ได้มากกว่า คือประมาณ 80 องศา หรือแคบกว่านั้น ซึ่งถือเป็นมาตรฐานความงามของการตั้งวงอักษร

2.4 ศัพท์เฉพาะที่แสดงวิธีปฏิบัติในการเรียนการสอนแม่ท่าอักษร

วง เรียกว่าส่วนโค้งของลำแขนจากหัวไหล่ถึงข้อมือ วงอักษรมี 4 ลักษณะ คือ

วงล่าง งอนี้วงกลางและนิ้วหัวแม่มือเข้าหากัน ให้นิ้วหัวแม่มือจรดทับข้อแรกของนิ้วกลาง (นับจาก ปลายนิ้ว) แล้วกรีดนิ้วอื่นๆ จนถึง พร้อมกับหักข้อมือขึ้นทางหลังแขน นำมือนาวางในตำแหน่งหน้าขา ใกล้กับหัวเข่า งอแขน และกันข้อศอกออกให้ลำแขนได้รูปโค้ง

วงบน ขยายลำแขนออกไปด้านข้างลำตัว เอียงมาทางด้านหน้าเล็กน้อย งอข้อศอกให้ลำแขนได้รูปโค้ง ตั้งมือให้นิ้วทั้งสี่เรียงชิดกัน งอนิ้วหัวแม่มือและหลบไปทางฝ่ามือ หักข้อมือขึ้นทางหลังแขน ให้ปลายนิ้ว สูงระดับลูกแก้ว (ลักษณะตัวเรือนมงกุฎตอนบนที่ทำเป็นรูปทรงกระบอกสำหรับสวมต่อส่วนยอด) ปัจจุบัน นิยมให้อยู่ระดับแง่ศีรษะเช่นเดียวกับตัวพระ

วงกลาง ได้แก่วงที่อยู่ระหว่างวงบนและวงล่าง คือให้ปลายนิ้วมืออยู่ระดับไหล่ หรือต่ำกว่าไหล่เล็กน้อย

วงหน้า คือวงที่ลำแขนเอียงมาด้านหน้า ปลายนิ้วมือสูงระดับปลายคาง

ตั้งตัว การทรงตัวในลักษณะที่ฝั่งผายของไขน เป็นคำบอกของครูในการฝึกหัดไขน เมื่อนักเรียนเสียการทรงตัว เช่น ลำตัวคว่ำมาข้างหน้าหรือหายไปข้างหลังมากเกินไป

ดันเอว ดันกระเบนเหน็บ หรือดันหลัง ดันส่วนสะเอวด้านหลังให้ลำตัวตั้งตรงได้รูปสวยงาม การปฏิบัติจะกระทำไปพร้อมๆ กับการดันหลัง หรือดันกระเบนเหน็บ

หย่อนอก ลดการเกร็งกล้ามเนื้อที่ทรงอกในขณะที่ตั้งตัว เป็นการแก้ไขมิให้ผู้ปฏิบัติรำด้วยการแอ่นอก ซึ่งเป็นการทรงตัวที่ไม่ถูกต้อง

กดตะคาก ตะคากได้แก่ กระดูกสะโพกด้านข้างลำตัว เมื่อตั้งเหลี่ยมหน้าหนักไปทางเข้าขวา หรือเข้าซ้าย ให้กดตะคากด้านตรงข้ามเพื่อให้สะโพกนูนออกมา ช่วยให้การทรงตัวสวยงามขึ้น

กระทบกัน ปฏิบัติในท่านั่งคุกเข่า หรือนั่งพับเพียบ ใช้กำลังจากหน้าขายกลำตัวขึ้นเล็กน้อย แล้วทิ้งน้ำหนักยุบตัวลงที่เดิม ส่วนอื่นๆ ของร่างกายไม่เคลื่อนไหว

ยึด ทำท่าที่ท่าให้สูงขึ้น เช่น ขณะย่อเหลี่ยมเหลืออยู่เหยียดขาทั้งสองขึ้น จนขาตรง

ยุบ ย่อขาให้ลำตัวลดลง เช่น เมื่อเหยียดขาทั้งสองจนขาตรงแล้วย่อเข่าลงเหลี่ยม

เหลียว มีสองลักษณะคือเหลียวจากหน้าตรงไปทางขวา หรือซ้าย และเหลียวจากหน้าเลี้ยว (หน้าข้าง) มาหน้าตรง เมื่อเหลียวไปทางใดแล้วจะต้องเหลียวกลับเสมอ วิธีปฏิบัติใช้กำลังจากก้นคอความรู้สึกที่ปลายคาง สลัดหน้าโดยเร็วไปตามทิศทางต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วครั้งละ 90 องศา แล้วเหลียวกลับมาที่เดิม

เดินมือ การเคลื่อนมือตามท่าอย่างช้าๆ

เก็บ วางเท้าให้ส้นเท้าชิดกัน ปลายเท้าแยกออกด้านข้าง ยกส้นเท้าขึ้น ย่อเข่าและเบะเข่าออกไปด้านข้างแล้วชวยเท้าขึ้นลงถี่ๆ พยายามกดปลายเท้ากับพื้นโดยให้มันเคลื่อนไหวน้อยที่สุด

แบะเข้า หรือกันเข้า ลักษณะการแยกเข้าออกไปด้านข้างลำตัว และดันปลายเข้าออกไปด้านหลัง กระทำได้ทั้งวางเหลี่ยมกับพื้น หรือขณะยกขาข้างใดข้างหนึ่งขึ้น

หนีบน้อง ขณะยกขาขึ้นในลักษณะแบะเข้าหรือกันเข้า ชักสั้นเท้าหนีบขาที่อ่อนล่างเข้าหาลำตัว จนส่วนบนของปลีน้องชิดกับขาที่อ่อนบน บริเวณใกล้ขาพับ

ดันปลายเท้า ใช้ในลักษณะของการยกขา ให้หักข้อเท้าขึ้นทางสันหน้าแข้ง พร้อมทั้งเข็ดปลายเท้าขึ้น

เหลี่ยมยักษ์เต็มเหลี่ยม คือการย่อเข้าทั้งสองข้างในขณะที่แยกเท้าให้ปลายเท้าชี้ออกไปด้านข้างลำตัว ระยะของฝ่าเท้าห่างกันประมาณคอกกับหนึ่งคืบของผู้ปฏิบัติ เมื่อย่อเข้าลงต้องแบะเข้าออกไปด้านหลัง ให้มากที่สุด จะเกิดมุมที่ปลายเข้าประมาณ 100 องศา

น้ำหนัก ได้แก่ ตำแหน่งของการวางลำตัวในขณะที่ตั้งเหลี่ยม เช่น ถ้าลำตัวอยู่กึ่งกลางระหว่างเข้าทั้งสอง ขาทั้งสองข้างจะรับน้ำหนักของลำตัวเท่าๆ กัน เรียกว่าน้ำหนักอยู่กึ่งกลาง ถ้าลำตัวอยู่เอียงไปทางเข้าขวา ขาข้างขวาจะรับน้ำหนักมากกว่าขาข้างซ้าย เรียกว่า น้ำหนักอยู่ทางเข้าขวา และถ้าลำตัวอยู่เอียงไปทางเข้าซ้าย ขาข้างซ้ายก็จะรับน้ำหนักของลำตัวมากกว่าขาข้างขวาเช่นกัน จึงเรียกรน้ำหนักอยู่ทางเข้าซ้าย น้ำหนักมักจะแลเห็นได้จากการเปลี่ยนจากท่าหนึ่งไปยังอีกท่าหนึ่ง เช่น ยึดกระบะลงเหลี่ยม ทอนเท้า หรือขึ้นพัก เป็นต้น นอกจากนั้นอาจเห็นได้จากกระบวนท่าต่อเนื่องที่มีการถ่ายน้ำหนักไปมา เช่น ทำโย้ตัวแก้ครั้ง หรือทำโย้ตัวก่อนยกเท้าขึ้น

ตะลิกติก ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่าย่อเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ที่เข้าขวา

จังหวะที่ 1 ยกเท้าขวาขึ้นแบะเข้า หนีบน้อง เข้าสูงได้ระดับฉากกับลำตัว ดัดปลายเท้าขึ้น และกระต๊อบลงชิดสันเท้าซ้าย และยกเท้าซ้ายขึ้นลักษณะเดียวกัน

จังหวะที่ 2 กระต๊อบเท้าซ้ายลงที่เดิม แล้วยกเท้าขวาขึ้นหนีบน้อง แบะเข้า

จังหวะที่ 3 กระต๊อบเท้าขวาลงที่เดิมอีกครั้งหนึ่ง ยกเท้าซ้ายลักษณะเดียวกันค้างไว้

สำหรับผู้เริ่มหัด จังหวะการปฏิบัติจะต่อเนื่องเท่ากัน คือ 1-2-3 เมื่อมีความชำนาญขึ้นระดับหนึ่ง จึงให้กระต๊อบเท้ากระชั้นจังหวะที่หนึ่งและที่สองเข้าด้วยกัน ส่วนจังหวะที่สามให้วางเท้าชิดสันเท้าซ้าย โดยไม่มีเสียง การปฏิบัติจะเป็น 1,2-3

ทอนเท้า ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่าย่อเหลี่ยม มีสองลักษณะ ได้แก่ ทอนเท้าทางขวาและทอนเท้าทางซ้าย

ทอนเท้าทางขวา จังหวะที่ 1 โย้ยกเท้าขึ้นแนบเข่า หนีบน่อง แล้ววางชิดสันเท้าขวา ยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง จังหวะที่ 2 วางเท้าขวาลงเหลี่ยม

ทอนเท้าทางซ้าย จังหวะที่ 1 ยกเท้าขวาขึ้นแนบเข่าหนีบน่อง วางชิดสันเท้าซ้าย และยกเท้าซ้ายขึ้นหนีบน่อง จังหวะที่ 2 จึงวางเท้าซ้ายลงเหลี่ยม

กระบี่บฟัน ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่าย่อเหลี่ยมหน้าตรงมือท่าวางล่าง แบ่งจังหวะการปฏิบัติออกเป็น 3 จังหวะ
 จังหวะที่ 1 ยกมือขวาขึ้นข้างหน้า งอข้อศอกสูงระดับปลายคาง แล้วชักมือขวาลงเบื้องล่าง ยกเท้าขวากระบี่ไปข้างหน้าให้สันเท้าใกล้กับสันเท้าซ้ายลักษณะย่อและแนบเข่า ลดมือขวาลงท่าวางที่หน้าขา ขณะเดียวกันยกมือซ้ายสวนขึ้น ท่าวางบนแต่สูงระดับหางคิ้ว และให้มือเอียงมาด้านหน้าเล็กน้อย

จังหวะที่ 2 กระบี่เท้าซ้ายไปข้างหน้า ชักมือซ้ายลงท่าวางที่หน้าขาขณะเดียวกันให้ยกมือขวาสวนขึ้น ท่าวางบนระดับหางคิ้วเช่นเดียวกัน

จังหวะที่ 3 ใช้เท้าซ้ายเป็นหลัก เตะเท้าขวาไปข้างหน้า งอขาและแนบเข่า ปลายเท้าชี้ไปทางขวา ชักมือขวาท่าวางที่หน้าขา ยกมือซ้ายสวนขึ้น ตั้งวงระดับแง่ศีรษะ มื่อยังเป็นลักษณะมื่อยักษ์ (จีบล่อแก้ว)

เมื่อผู้เรียนมีความชำนาญขึ้นระดับหนึ่งแล้ว เพิ่มลีลาของมือเป็นลักษณะของการเดินมือลงสวนสลับกันคล้ายวงกลมและการปฏิบัติจังหวะที่ 2 ใช้การวางเท้าโดยไม่มีเสียง แทนการกระแทกกับพื้น

ยึดกระบี่เจือ ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่ายกเท้าซ้าย มือท่าวางล่าง ชักมือขวามาตรงชายพก กำอาวุธหรือกำมือ หักข้อมือเข้าหาลำตัว ให้ข้อมือห่างจากลำตัวประมาณ 1 คืบ ไบหน้าหันมาตรงกลาง ก้มหน้าลงเล็กน้อย สายตาชำเลืองมองข้อมือ ยึดขาขวาพร้อมกับยกข้อมือขวาขึ้น เมื่อขาตั้งข้อมือขวาจะสูงระดับลิ้นปี กระบี่เท้าขวา วางเท้าซ้ายลงเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ทางเข้าซ้าย จังหวะเดียวกันให้วาดมือขวาผ่านหน้าเหยียดแขนตั้งไปด้านข้างลำตัว ระดับแขนเสมอไหล่หงายท้องแขนขึ้น และหักข้อมือเข้าหาลำตัว ถ้าถืออาวุธเฉียงปลายอาวุธไปด้านหลังประมาณ 45 องศา ไบหน้าหันไปทางซ้ายดังเดิม

ขึ้นทางซ้าย ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่าย่อเหลี่ยม แบ่งออกเป็น 3 จังหวะ

จังหวะที่ 1 สูดเท้าขวา คือวิธีชักเท้าขวามาโดยให้ฝ่าเท้าเฉียดกับพื้น วางชิดสันเท้าซ้ายปฏิบัติลักษณะย่อและแนบเหลี่ยม

จังหวะที่ 2 ยกเท้าขวาขึ้น แเบะเข่าหนีบน่อง แล้ววางลงที่เดิม

จังหวะที่ 3 ยกเท้าขวาขึ้นลักษณะเดียวกัน แล้วทอดขาวางเท้าตั้งไปด้านข้าง ให้ส้นเท้าได้แนวตรงกัน ระยะห่างระหว่างส้นเท้าทั้งสองเท่ากับระยะการตั้งเหลี่ยม คือประมาณคอกกับหนึ่งคืบของผู้ปฏิบัติ ทำนี้หน้าหนักอยู่ที่เข่าซ้าย

ขึ้นทางขวา ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่าย่อเหลี่ยมเช่นกันมีวิธีปฏิบัติตรงข้ามกันดังนี้

จังหวะที่ 1 สูดเท้าซ้ายมาวางชิดส้นเท้าขวา ลักษณะย่อเข่าและแบะเหลี่ยม

จังหวะที่ 2 ยกเท้าขวาขึ้น แเบะเข่า หนีบน่อง แล้ววางลงที่เดิม

จังหวะที่ 3 ยกเท้าซ้ายขึ้นลักษณะเดียวกัน แล้วทอดขาวางเท้าตั้งไปด้านข้าง ให้ส้นเท้าได้แนวตรงกัน ระยะห่างของส้นเท้าทั้งสองเท่ากับระยะการตั้งเหลี่ยม หน้าหนักอยู่ที่ทางเข่าขวา

ทำนี้เป็นอีกท่าหนึ่งสำหรับผู้เรียนที่ชำนาญแล้ว สามารถกระชั้นจังหวะที่ 1 และที่ 2 เข้าด้วยกัน

ชิดกระทบ หรือชิดกระทก เมื่อยกขาข้างใดข้างหนึ่งขึ้นไว้ในลักษณะแบะเข่า หนีบน่องให้ชิดขาอีกข้างหนึ่งขึ้นช้า ๆ จนขาดัง แล้วเหยอสนเท้าขึ้นเพียงเล็กน้อย พร้อมกับย่อเข่าลงอย่างรวดเร็ว การปฏิบัติเช่นนี้จะทำให้ฝ่าเท้าลอยขึ้นพอนพื้น ผู้ปฏิบัติต้องทรงตัวและแข็งหน้าขาไว้ หน้าหนักตัวจะกระแทกลงที่ฝ่าเท้า ทำให้เท้ากระทบพื้นเป็นเสียงดัง

กระทบสั้น เป็นลีลาที่ทำต่อเนื่องกันทั้งสองเท้า เริ่มจากเท้าขวาก่อน คือยกส้นเท้าขวาขึ้น แล้วกระแทกลงกับพื้น พร้อมกับยกส้นเท้าซ้ายขึ้น กระแทกส้นเท้าซ้าย แล้วยกส้นเท้าขวาขึ้นทำสลับต่อเนื่องไปจนครบท่าว่า กระทบสั้นเป็นลีลาใช้ประกอบท่ายักคอก และโยตัวเก่าครั้ง

กระทบบกลับ ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่าย่อเหลี่ยม มือขวาทำท่าเงื่อ

จังหวะที่ 1 ยกเท้าขวาขึ้นแบะเข่า หนีบน่อง แล้วกระทบบลงชิดส้นเท้าซ้าย ยกเท้าซ้ายขึ้นลักษณะเดียวกัน

จังหวะที่ 2 กระทบบเท้าซ้ายลงที่เดิม ยกเท้าขวาขึ้น

จังหวะที่ 3 วางเท้าขวาลงเหลี่ยม หน้าหนักอยู่ที่เข่าขวา พร้อมกับชักมือขวาลงทำวงล่าง สลัดใบหน้า หันกลับมาทางขวา เอียงไปหูทางซ้ายเล็กน้อย

ผู้ชำนาญแล้วสามารถระชันจังหวะที่ 1 และที่ 2 เข้าด้วยกัน และกระตบเท้าในจังหวะแรกเพียงจังหวะเดียว

ลงเสี้ยว (ท่าเง้อ) ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่ายกเท้าซ้าย มือทั้งสองทำวงล่างหน้าหันทางซ้าย

ชักมือขวาที่ถืออาวุธมาหักข้อมือตรงหน้าระดับชายพก ให้ข้อมือห่างจากลำตัวประมาณ 1 คืบ ไบหน้าหันมาเป็นหน้าตรงกับหน้า ลดสายตาชำเลื่องมองข้อมือขวา ยึดเข้าขวาพร้อมกับยกข้อมือขวาริ้นซ้าย เมื่อขาขวาดิ่ง มือจะได้ระดับล้นปี กระตบเท้าซ้าย วางเท้าขวาสูงเหลี่ยม ขาซ้ายดิ่งปลายเท้าตั้งขึ้น โดยพยายามไม่ขยับส้นเท้า พร้อมกับวาดมือขวาออกท่าท่าเง้อ แขนดิ่งเสมอระดับไหล่ ปลายอาวุธเฉียงไปทางด้านหลัง 45 องศา

จิบ นำนิ้วหัวแม่มือมาจรดข้อแรกของนิ้วชี้ (นับจากปลายนิ้ว) แล้วกรีดนิ้วที่เหลือให้ดิ่ง จิบในนาฏศิลป์ไทยมี 2 ลักษณะ คือจิบคว่ำและจิบหงาย ทั้งนี้สังเกตจากปลายนิ้วจิบ คือนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ที่จรดกันว่าชี้ไปทิศทางใด ถ้าชี้ขึ้นเบื้องบน เรียกว่าจิบหงาย และถ้าชี้ลงเบื้องล่าง เรียกว่า จิบคว่ำ

แบกกระบองป้องกัน ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่าย่อเหลี่ยมหน้าอัด เป็นท่าที่ปฏิบัติด้วยมือทั้งสองพร้อมกัน

ชักมือขวาที่ถืออาวุธพาดที่บ่า หักข้อมือลง ให้ข้อมืออยู่ต่ำกว่าไหล่เล็กน้อย เปิดข้อศอกขึ้นพองาม จังหวะเดียวกันออกมือซ้ายจิบคว่ำตรงหน้า หันปลายนิ้วจิบเข้าหาลำตัว สูงระดับหน้าผากห่างจากศีรษะประมาณ 1 ฟุต

ประเท้า เมื่อวางเท้ากับพื้นยกปลายเท้าขึ้น แล้วตบฝ่าเท้าลงกับพื้นตามจังหวะเพลง

หงายมือองข้อศอกระดับแง่ศีรษะ เป็นท่าของมือและลำแขนที่ยกขึ้น งอข้อศอกแบฝ่ามือหักข้อมือให้ปลายนิ้วชี้ไปด้านข้าง

หงายมือองข้อศอกระดับสะเอว เมื่ออยู่ในท่าหงายมือองข้อศอกสูงระดับศีรษะ แล้วลดแขนลงมาลักษณะเดิม ให้ข้อศอกห่างจากลำตัวประมาณ 1 คืบ ฝ่ามืออยู่ระดับแง่ศีรษะ

คืบกระบอง เป็นลักษณะการบังคับไม้กระบอง หรืออาวุธให้อยู่ในอุ้งมือด้วยนิ้วชี้ นิ้วกลาง และนิ้วหัวแม่มือ ดังนี้ ใช้นิ้วชี้และนิ้วกลางคืบส่วนด้ามกระบอง ใช้นิ้วหัวแม่มือดันบังคับไว้ และงอนิ้วที่เหลือไล่เรียงให้ได้สัดส่วนสวยงาม

กล่อมตัวหรือกล่อมไหล ลีลาการเยื้องตัว ประกอบด้วยจังหวะกระทบกัน หรือยึด ขุด

กล่อมหน้า การเยื้องใบหน้า โดยหันหน้าเยื้องไปทางขวา และซ้ายในลีลาซ้ำ ใช้ประกอบกับการกล่อมตัว

ยักคอ ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่าย่อเหลี่ยม หน้าตรง

จังหวะที่ 1 ยึดเหลี่ยมขึ้นเล็กน้อย พร้อมกับยกสันเท้าขวาขึ้น เมื่อขุดตัวลงให้กระทกสันเท้าลงกระทบพื้น พร้อมกับยักคอทางขวา และยกสันเท้าซ้ายขึ้น

จังหวะที่ 2 ทำจังหวะยึดขุดตัว และกระทกสันเท้าซ้าย ยกสันเท้าขวาขึ้นและยักคอมาทางซ้าย ทำสลับกันจนครบ 9 จังหวะ

เลาะเลาะ ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่าย่อเหลี่ยม หันหน้าทางซ้ายหรือขวา

จังหวะที่ 1 ยกเท้าขวาขึ้นใช้ปลายเท้าวางชิดสันเท้าขวา

จังหวะที่ 2 โย่งสันเท้าซ้าย ชับพอลายเท้าพ่นพื้น แล้วยกเท้าขึ้น

จังหวะที่ 3 วางเท้าขวาชิดสันเท้าซ้าย ลักษณะเต็มเท้า แล้วยกเท้าซ้ายขึ้น หนีบร่อง เห็นได้ว่า เลาะเลาะ ปฏิบัติคล้ายตะลิกติก ต่างกันที่ใช้ปลายเท้าวางเพื่อไม่ให้เกิดเสียง

ทอนเท้าเจือ (อยู่ในเพลงเชิด) ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่าย่อเหลี่ยม หันหน้าทางซ้าย

จังหวะที่ 1 ยกเท้าซ้ายขึ้นหนีบร่อง แบะเข่า วางชิดสันเท้าขวา ยกเท้าขวาขึ้นลักษณะเดียวกัน พร้อมกับชักมือขวาที่ถืออาวุธ หักข้อมือเข้าหาลำตัวระดับล้นปี ข้อมือห่างจากลำตัวประมาณ 1 คืบ แนวอาวุธขนานกับพื้นใบหน้าหันตรง ก้มหน้าลงเล็กน้อย สายตามองมือขวา

จังหวะที่ 2 วางเท้าลงเหลี่ยม ให้น้ำหนักอยู่ที่เข้าขวา พร้อมกับวาดมือขวาออกเจือ แขนเหยียด ตึงออกไปด้านข้าง ลำแขนเสมอรระดับไหล่ หักข้อมือเข้าหาลำตัว เจียงปลายอาวุธท่ามุม 45 องศา

โย้ตัวแก้วครึ่ง (อยู่ในเพลงเชิด) ผู้ปฏิบัติย่อเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ที่เข้าซ้าย หันหน้าทางซ้ายมือ อยู่ในท่าเชิด

จังหวะที่ 1 กระชากลำตัว ถ่ายน้ำหนักมาทางเข้าขวา ยกสันเท้าขวาขึ้นและกระทกสันเท้ากับพื้น พร้อมกันยกสันเท้าซ้ายขึ้นลักษณะเดียวกัน ใบหน้าก้มลงเล็กน้อย

จังหวะที่ 2 กระชากลำตัว ถ่ายน้ำหนักมาทางเข้าซ้าย กระทกสันเท้าซ้าย ยกสันเท้าขวาขึ้น ใบหน้าเงย เปิดปลายคาง

จังหวะที่ 3 กระชากตัวมาทางขวา ทำลักษณะเดียวกับจังหวะแรก กระทบสั้นเท้าขวา และยกสั้นเท้าซ้ายขึ้น แต่ให้สลับไบหน้าเหลียวมาหน้าตรง

จังหวะที่ 4 กระชากลำตัวมาทางซ้าย กระทบสั้นเท้าซ้าย และยกสั้นเท้าขวาขึ้น สลับไบหน้าหันทางซ้าย

จังหวะที่ 5 กระชากตัวมาทางขวา กระทบสั้นเท้าขวา และยกสั้นเท้าซ้ายขึ้น ก้มหน้าลงเล็กน้อย

จังหวะที่ 6 กระชากตัวมาทางซ้าย กระทบสั้นเท้าซ้ายและยกสั้นเท้าขวาขึ้น ไบหน้าเงยขึ้นเปิดปลายคาง

จังหวะที่ 7 กระชากตัวมาทางขวา กระทบสั้นเท้าขวาและยกสั้นเท้าซ้ายขึ้น สลับไบหน้าหันมาหน้าตรง

จังหวะที่ 8 กระชากตัวมาทางซ้าย กระทบสั้นเท้าซ้ายและยกสั้นเท้าขวาขึ้น สลับไบหน้าหันกลับมาทางซ้าย

จังหวะที่ 9 กระชากตัวมาทางขวา กระทบสั้นเท้าขวา และยกสั้นเท้าซ้ายขึ้น ก้มหน้าลงเล็กน้อย

กระบวนท่าละ เป็นกระบวนท่าที่ปฏิบัติต่อเนื่อง โดยใช้ไวยวะแทบทุกส่วนของร่างกายปฏิบัติ ต่อจาก “ทอนเท้า” ผู้ปฏิบัติจะอยู่ในท่าย่อเหลี่ยมมัด แล้วจึงปฏิบัติท่า “เริ่มเดินก่อนจะ” ซึ่งแบ่งจังหวะ การปฏิบัติออกเป็น 3 จังหวะดังนี้

จังหวะที่ 1 ยกเท้าขวาขึ้นลักษณะเบะเข้า หนีบน่อง กระทบเท้าลงชิดสั้นเท้าซ้าย ยกเท้าซ้ายขึ้นลักษณะเดียวกัน และในจังหวะนี้ให้หงายมือขวาที่ถืออาวุธออกด้านข้างลำตัว ลักษณะงอข้อศอก หักข้อมือเข้าหาลำตัว ปลายอาวุธเฉียงไปด้านหลัง มือซ้ายทำมือจับส่งไปด้านหลัง ดึงข้อศอก สอนิ้วจับขึ้นเบื่องบน

จังหวะที่ 2 ยกเท้าซ้ายกระทบชิดสั้นเท้าขวา ยกเท้าขวาขึ้นลักษณะเดิม

จังหวะที่ 3 วางเท้าขวาลงเหลี่ยม น้าหนักอยู่ที่เท้าขวา พร้อมกับชักมือขวาลงทำวงล่าง มือซ้ายจับสอดขึ้นลักษณะหงายมือองข้อศอกสูงระดับแง่ศีระ พร้อมกับสลับไบหน้าทางขวาทิ้งปลายหูซ้ายเล็กน้อย ผู้ปฏิบัติที่มีความชำนาญสามารถกระชั้นจังหวะที่ 1 และที่ 2 เข้าด้วยกัน และยังการลงเหลี่ยมในจังหวะที่ 3

ต่อจากนั้นผู้ปฏิบัติ ยึดเข้าทั้งสองชั้นจนสุดเข้า แล้วยุบตัวลงเหลี่ยมดั้งเดิม โนม้หน้าหนักมาที่เข้าขา กดปลายคางลงเล็กน้อย สายตาชำเลืองมองที่มือขวา ขณะ “ปาดเข้า” (ปาดเข้า คือ การใช้มือขวาที่ตั้งวางอยู่ในตำแหน่งหน้าขาเคลื่อนมาที่ปลายเข้า และวนอ้อมเข้า โดยหักข้อมือและให้ปลายอาวุธชี้เข้าหา ลำตัวตลอดเวลา) เมื่อปาดเข้าแล้ว ยกเท้าขวาขึ้นลักษณะแบะเข้า และหนีบร่อง ไบหน้าและลักษณะมือ ยังคงเป็นท่าเดิม

กระบี่เท้าขวาลงชิดสันเท้าซ้าย สลับไบหน้าตรง นับจังหวะที่เท้าขวาลงพื้นเป็น 1 (นับเท้าขวาเป็นหลัก) พร้อมกับยกมือขวาขึ้น ลักษณะหงายมือองข้อศอกสูงระดับแฉ่งศีรษะ ลดมือซ้ายลงท่าวางล่าง ให้มือทั้งสองสวนผ่านกันกลางลำตัว ในลักษณะเดียวกัน ใช้มือซ้ายปาดเข้ากระบี่เท้าซ้ายลง ยกเท้าขวาขึ้น ยกมือซ้ายขึ้นหงายมือองข้อศอกสูงระดับแฉ่งศีรษะและลดมือขวาสวนลงท่าวางล่าง (มือขวาอยู่ในลักษณะตีกระบองโดยตลอด) ทำสลับกันดังนี้ จนครบสิบครั้ง จึงวางเท้าขวาย่อเหลี่ยมดั้งเดิม โดยมือซ้ายท่าวางล่าง มือขวาอยู่ในลักษณะ หงายมือองข้อศอกสูงระดับแฉ่งศีรษะ

กระบี่สามเหลี่ยม ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่า ย่อเหลี่ยมไบหน้าเสี้ยวทางขวา น้ำหนักอยู่ที่เข้าขา ไบหน้าหันทางซ้าย โดยทิ้งปลายหูขวาเล็กน้อย แล้วกระชากตัวหรือสะอึกตัวถ่วงน้ำหนักมาที่เข้าซ้าย ยกเท้าขวาขึ้นแล้วกระบี่เท้าลงชิดสันเท้าซ้าย ยกเท้าซ้ายขึ้น แล้วกระบี่เท้าลงที่เดิม (การปฏิบัติช่วงนี้ ผู้ปฏิบัติที่มีความชำนาญแล้ว สามารถกระช่นจังหวะเท้าได้เช่นเดียวกับ “ตะลิกติก”) วางเท้าขวาลงใกล้สันเท้าซ้าย ยกเท้าซ้ายขึ้นหนีบร่อง แบะเข้า หมุนตัวไปทางขวาครึ่งรอบ วางเท้าซ้ายใกล้สันเท้าขวา ยกเท้าขวาหมุนตัวทางขวาอีกครึ่งรอบ จึงวางเท้าขวาลงตั้งเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ที่กลางเข้าทั้งสอง ไบหน้าตรง

แก๊ง โดยปกติเป็นท่าการปฏิบัติในหน้าพาทย์เชิด ผู้ปฏิบัติจะอยู่ในท่ายกขาขวาขึ้น หนีบร่อง โดยย่อเข้าซ้ายแบะเข้าไว้ ท่าของมือเป็นท่าเชิด คือ แขนซ้ายเหยียดตั้งสูงเสมอไหล่ ตั้งปลายมือขึ้น มือขวาอยู่ในลักษณะหงายมือองข้อศอกสูงระดับแฉ่งศีรษะ ไบหน้าหันทางซ้าย โดยทิ้งปลายหูขวาเล็กน้อย จากนั้นยึดเข้าซ้ายขึ้นจนสุดเข้า แล้วกระทบเท้าสามครั้งให้จังหวะในการกระทบกระช่นต่อเนื่องและมีจังหวะเท่ากัน การกระทบแต่ละครั้งให้เคลื่อนที่ไปข้างหน้า (ทางซ้าย) ทุกครั้ง และขณะกระทบมิให้อวัยวะส่วนอื่นเคลื่อนไหว

แก๊ง เป็นนาฏยศัพท์ที่เน้นลีลาเฉพาะเท้า สามารถนำลีลานี้ไปใช้กับการแสดง เช่น แก๊งในท่าเชิด ดังกล่าว หมายถึงการเหาะทะยานของตัวโขน และในท่าเดียวกัน ถ้าน้อมลำตัวกดไหล่ซ้ายลง แล้วปฏิบัติแก๊ง หมายถึงการเหาะเหินที่ตัวแสดง ต้องการจะร่อนลงยังพื้นดิน นอกจากนั้นแก๊งยังใช้เป็นลีลาเสริมให้เห็นถึงการใช้พลังกำลังของตัวโขน เมื่อกระทำกัจหรือในการรบบพุ่ง เช่น หมุนตามทุ่มก้อนศรีให้นิลพัทรับ หรือรามสูรถือขวานป้องกันอาวุธ แล้วแสดงท่าแก๊งก่อนจะขว้างขวาน เป็นต้น

กระโดดคว่ำ เป็นนาฏยศัพท์ที่อยู่ในท่าเซ็ด ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่าย่อเหลี่ยมหน้าเสี้ยวทางขวา หรือหน้าอัด (เพลงปฐม) มือซ้ายทำวงสูงหรือวงล่าง มือขวาคิบกระบองลักษณะกระบองพาดวงหรือ ทำวงล่าง ไบหน้าหันทางซ้ายโดยทิ้งปลายหูขวาเล็กน้อย แล้วใช้เท้าซ้ายเป็นหลักกระโดดยกลำตัวขึ้นไปทางซ้าย เท้าทั้งสองพ่นพื้น เท้าขวาจะลงถึงพื้นก่อน และตามด้วยเท้าซ้าย วงเท้าให้ได้ระยะเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ที่ เข่าซ้าย (ปฏิบัติโดยไม่เกิดเสียง) พร้อมกันนั้นให้ออกมือขวาขึ้นทำวงบน แต่ลดระดับให้แคบและต่ำกว่า วงปกติ มือซ้ายตั้งวงหน้า ลดวงให้แคบและต่ำกว่าปกติระดับปลายคางเช่นกัน

การปฏิบัติต่อจากนั้น กระโดดให้ตัวลอยพอนพื้นขณะที่ย่อเหลี่ยมอยู่ เมื่อตัวตกลงมาบังคับให้ ฝ่าเท้ากระทบพื้นเป็นเสียงดัง โดยให้เท้าขวาลงกระทบพื้นก่อนเท้าซ้ายเล็กน้อย เสียงจากการปฏิบัติ จะได้ยินเป็น “ตะลิก” ต่อจากนั้นให้วาดมือทั้งสองสวนซ้อนกันระดับอก มือขวาอยู่ด้านนอก มือซ้ายอยู่ด้านใน แขนงมือซ้ายออกห่างยั้งแขนปลายนิ้วจรดเข่า มือขวาวาดลงทำวงล่าง โนมน้ำหนักมาที่เข่าซ้าย กดปลายคางสายตาชำเลืองมองมือซ้าย แล้วกระโดดให้เท้าขวากระทบพื้นใกล้เส้นเท้าซ้าย ย่อและเบะเหลี่ยม พร้อมกับยกเท้าซ้ายขึ้นหนีบนอง และเบะเข่าเช่นกัน และในจังหวะเดียวกันนี้ ให้ยกมือซ้ายทำวงบน ส่วนมือขวาพลิกหางยั้งแขนตั้ง มือลักษณะคิบกระบอง หันหน้าทางซ้าย เมื่อจบการปฏิบัติจะเป็น “ท่าปาก” นั่นเอง

เสื่อลากหาง ทำที่ถืออาวุธทอดแขนตั้งข้อศอกออกไปเบื้องหลัง โดยชี้ปลายอาวุธเฉียงขึ้นเบื้องบน ปกติเป็นท่าเด่น และท่ากลับตัวหัวสนาม (กลับตัวที่หัวโรงและท้ายโรง) ในเพลงหน้าพาทย์เซ็ดและปฐม สามารถนำไปปรับปรุงใช้กับการแสดง ในโอกาสอื่น ๆ ได้ เช่นการเดินตรวจพลของพลายักษ์ เป็นต้น

ป้องกัน โดยปกติเป็นนาฏยศัพท์ที่ปฏิบัติในท่ายืนหน้าอัด (หน้าตรง) สำหรับตัวยักษ์ผู้ปฏิบัติ ขยับยกเท้าซ้ายวางใกล้เส้นเท้าขวา ยกเท้าขวาขึ้นหนีบนองเบะเข่า พร้อมกับออกมือซ้ายหางยั้งแขน ตั้งข้อศอกไปด้านข้างลำตัว แขนงมือโดยหักข้อมือและตกปลายนิ้วลง มือขวาทำวงล่าง ไบหน้าตรง ยึดเข่าซ้ายขึ้นสุดเข่า กระบอง วางเท้าขวาลงเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ที่เข่าขวา พร้อมกับออกมือซ้ายลักษณะ ป้องจิบตรงหน้า แล้วปฏิบัติ “ขึ้นทางซ้าย” เป็นจบกระบวนท่าป้องกัน สามารถปรับใช้ในการแสดงได้ หลายรูปแบบ เช่น ยืนป้องกันในลักษณะอื่นๆ หรือนั่งป้องกันบนราชรถ และมือขวาก็อาจอยู่ในท่าอื่น ๆ เช่น เมื่อถืออาวุธยาว (พลอง, หอก) ก็อาจถือในลักษณะหักข้อมือตั้งปลายอาวุธที่ระดับอกก็ได้ สิ่งสำคัญ คือกิริยาที่ใช้มือซ้ายป้องกันจิบตรงหน้า แสดงความหมายว่าตัวแสดงประสงค์ให้ดนตรียุติการบรรเลง เพื่อการดำเนินเรื่องด้วยการร้องพากย์ หรือการเจรจาต่อไป

กระทืบพินหางมือ ผู้ปฏิบัติอยู่ในท่า ย่อเหลี่ยม หน้าตรง มือขวาหางมือ งอข้อศอกสูง ระดับแง่ศีรษะ (ต่อจากจบกระบวนจะ)

จังหวะที่ 1 ยกเท้าขวากระแทบใกล้ส้นเท้าซ้าย เขียงไปด้านหน้าเล็กน้อย ส้นเท้าได้แนวตรงกัน

จังหวะที่ 2 ยกส้นเท้าซ้าย กระแทบ ใกล้ส้นเท้าขวา ลักษณะเดียวกัน มือซ้ายจับส่งแขนตึงไปข้างหลัง

จังหวะที่ 3 ไขเท้าซ้ายเป็นหลัก เตะเท้าขวาหงายส้นเท้าด้านในขึ้น ให้ปลายเท้าชี้ไปทางซ้าย ชักมือขวาทำวงที่หน้าขาขวา มือซ้ายจับสอดขึ้น เป็นท่าหงายมือองข้อศอก สูงระดับแง่ศีรษะ

ต่อไปนี้จะได้อธิบายถึงกระบวนการวัดตอนต้น ก่อนจะเข้าไปสู่กระบวนการแม่ท่ายักษ์ กระบวนท่าที่ 1 ในที่นี้ขอเรียกว่า กระบวนท่ารำที่นำไปสู่แม่ท่าหลัก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สรุป หลักสูตรโยนยักษ์ของวิทยาลัยนาฏศิลป์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ยังคงยึดแบบแผน การฝึกหัด โยนแบบโบราณที่สืบทอดมาจาก กรมมหรสพในราชสำนัก ในระยะแรกหลักสูตรเขียนขอบเขตไว้กว้าง ผู้เรียนจึงได้รับความรู้ตามความสามารถและโอกาสของการแสดง ปัจจุบัน หลักสูตรมีความชัดเจนใน รายวิชายิ่งขึ้น ผู้เรียนจึงได้รับความรู้ครบถ้วน และรายวิชาที่มีความหลากหลายที่นักเรียนโยนจะได้ศึกษา วิชาการทางละคร เช่น รำมาตรฐาน ระเบียบของนานาชาติ ระเบียบพื้นเมือง รวมทั้งวิชาที่เกี่ยวข้องกับ นาฏศิลป์อื่น ๆ เช่น การแต่งหน้า แต่งกาย การออกแบบเครื่องแต่งกาย อุปกรณ์เวที เป็นต้น การ คัดเลือกผู้ฝึกหัดโยนเป็นตัวยักษ์ หลักสำคัญคือพิจารณาทางด้านสรีระ สิ่งที่ต้องการคือ ผู้มีรูปร่างสูงใหญ่ สมส่วน มีลักษณะแข็งแรงและอดทน มีความมุ่งมั่นไม่ทอดอ้อยต่อการฝึกหัดที่เหนื่อยยากและเข้มงวด พิธีกรรมสำคัญก่อนการฝึกหัดคือการคำนับครู ครูอาวุโสที่สุดในที่นั้นจะกล่าวโอวาทเพื่อฝากตัว ผู้เรียนใหม่ให้เข้าเป็นศิษย์ของครู ทั้งครูที่มีตัวตนอยู่ในสถานที่นั้นและครูที่ไม่มีตัวตน ได้แก่ เทพเจ้า ตลอดจนครูผู้ล่วงลับไปแล้ว ขั้นตอนสุดท้ายของพิธีกรรม ครูอาวุโสของตัวโยนแต่ละฝ่ายจะจับมือผู้เรียน ใหม่แสดงท่ารำเป็นปฐมฤกษ์ เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจแก่ผู้เรียน แล้วจึงเริ่มแยกนักเรียนออกตามฝ่าย ต่าง ๆ เพื่อเรียนท่าฝึกหัดเบื้องต้น

ท่าฝึกหัดเบื้องต้นของโยนยักษ์เป็นท่าพื้นฐานสำคัญมี 5 ขั้นตอน คือ

1. ตบเข้า เป็นการฝึกหัดจังหวะ 1-2-3 ซึ่งเป็นมาตรฐานของจังหวะที่โยนท่ารำท่าเดินของตัวยักษ์
2. ถองสะเอว ฝึกหัดหลักการใช้เกลียวข้าง เพื่อยกเขียงลำตัว และยกคอ หรือทิ้งแง่ศีรษะ เอียงลงที่บ่าอย่างรวดเร็ว
3. เดินเส้า ฝึกท่าเดินของตัวยักษ์ซึ่งเป็นหลักของท่าโยน และเพื่อให้ได้กำลังความแข็งแรงของขา ไม่เหนื่อยในขณะแสดงจริง

4. ถีบเหลี่ยม เป็นท่าตัด ส่วนขาของผู้เรียน ให้ได้มาตรฐานของตัวอักษร คือเมื่อย่อเข้าแล้ว ปลายเข้าทั้งสองจะเป็นเส้นตรง 180 องศา

5. หักข้อมือเป็นการตัดฝ่ามือและนิ้วมือให้อ่อนโค้งไปทางหลังแขนมากที่สุด เพื่อให้ประโยชน์ ในการตั้งวงลักษณะต่างๆ ในแม่ท่ายกษ

การฝึกหัดเบื้องต้นเป็นการสร้างวินัย เตรียมร่างกาย จิตใจ และประสาทสัมผัสต่างๆ ในการศึกษา ขั้นต่อไป

สิ่งสำคัญที่กล่าวไว้ในลำดับสุดท้าย คือศัพท์เฉพาะของตัวอักษร ที่แสดงวิธีปฏิบัติท่ารำในการเรียน การสอน คำศัพท์ต่างๆ เหล่านี้ ใช้สื่อความหมายของวิธีปฏิบัติเฉพาะของอักษร เพื่อเป็นความรู้ในการ ศึกษาแม่ท่ายกษ ซึ่งเป็นบทเรียนที่สำคัญยิ่ง ดังจะกล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย